

Prikaz srednjega vijeka u djelima Augusta Šenoe na primjeru romana "Zlatarovo zlato"

Nikšić, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:950136>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-26**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

Maja Nikšić

**PRIKAZ SREDNJEGA VIJEKA U DJELIMA AUGUSTA ŠENOE NA
PRIMJERU ROMANA *ZLATAROVO ZLATO***

Diplomski rad

Mentor: dr.sc. Hrvoje Gračanin, red. prof.

Zagreb, ožujka 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	3
2. ŠTO JE POVIJEST AKO NE KULTURNO PAMĆENJE	6
2.1. Uloga narativa u stvaranju povijesti	7
2.1.1. Nacionalizam i narativ	9
3. POVIJESNI ROMAN 19. STOLJEĆA	12
3.1. Koncept povijesnog romana 19. stoljeća	12
3.1.1. Oblici validacije u povijesnom romanu	13
3.2. Što čini povijesničara, a što književnika 19. stoljeća?	15
3.2.1. Historijska imaginacija	17
3.2.2. Granica s fikcijom	18
4. ANALIZA ROMANA ZLATAROVO ZLATO	22
4.1. Tumač <i>Zlatarovom zlatu</i>	23
4.1.1. Izvori	25
4.1.2. Literatura	29
4.1.3. Verifikacijski izrazi	30
4.2. Granice s fikcijom u romanu <i>Zlatarovo zlato</i>	32
4.2.1. Interpretacija sukoba kod Kamenitih vrata	34
4.3. Naznake nacionalizma u prikazu povijesnih događaja	38
5. POVIJESNI ROMAN U NASTAVI POVIJESTI NA PRIMJERU ZLATAROVOG ZLATA	41
5.1. Potencijal povijesnog romana kao medij u nastavi povijesti	41
5.2. Podučavanje o interpretacijama	43
5.2.1. Razvoj kritičkog mišljenja	45
5.3. Prijedlog nastavnih aktivnosti za rad s povijesnim romanom	46
5.3.1. Interdisciplinarni pristup analizi romana <i>Zlatarovo zlato</i>	48
6. ZAKLJUČAK	53
7. SAŽETAK	56
8. SUMMARY	57
9. BIBLIOGRAFIJA	58
9.1. Izvori	58
9.2. Literatura	58
9.3. Internetski resursi	60

1. UVOD

Ovaj rad predstavlja sintezu nekoliko modernih teorijskih postavki s ciljem pružanja primjera cjelovitog pristupa analizi povijesnog romana 19. stoljeća. Polazište je s aspekta teorije kulturnog pamćenja u sklopu kojeg se nastoji objasniti na koje sve načine kultura i društvo utječu na djelovanje pojedinca. Pamćenje se obično definira kao složen unutarnji proces pomoću kojeg pojedinac zaprima i pohranjuje informacije.¹ Međutim, na pamćenje velik utjecaj ima njegovo društveno i kulturno okruženje. Stoga pojam *kulturnog pamćenja* možemo opisati kao vanjsku dimenziju pamćenja.²

Kulturno pamćenje kao širi pojam ima vlastite procese ili bolje rečeno alate kojima oblikuje pamćenje kod pojedinca. Jedan od takvih alata je *rekonstruktivnost* kojom se podrazumijeva da prošlost koju pamtimo ne možemo zapamtiti na objektivan način – „onako kako se uistinu odvijala“.³ Filozof Hans Blumenberg rekonstruktivnost je opisivao kao aktivan i dinamičan proces ponovne izgradnje prošlih događaja i iskustva u kulturnom kontekstu. Prošlost je kao takva sklona konstantnoj promjeni jer je društvo prilagođava vlastitim suvremenim potrebama.⁴ Pored rekonstruktivnosti, drugi važan alat kulturnog pamćenja su takozvane *figure sjećanja*. Kada govorimo o pamćenju prošlosti - konkretnije za potrebe ovoga rada o pamćenju iz područja povijesti, valja osvijestiti da se ne radi o iskustvima i doživljajima koje je pojedinac proživio već o zaprimanju nekog općeg znanja. Da bi se informacije koje nismo zaprimili iskustvom kroz vlastita osjetila, već smo ih zaprimili u verbaliziranoj formi (bilo putem usmene predaje ili pisane riječi), mogle pohraniti u (relativno) dugoročno pamćenje potrebno ih je na neki način osnažiti. Željena prošlost mora se stoga konkretizirati u formi događaja, mjesta ili osobe kojima će se potom pripisati smisao.⁵ Međutim, da bi opstao, smisao se mora održavati i nadograđivati. Upravo u tom aspektu važnu ulogu ima društvo koje će od pojedinih artefakata, dokumenata, osoba i mjesta stvarati figure sjećanja. Važnost tih figura odlikovat će se pripisanim mitovima, simbolima, običajima i narativima koji će cirkulirati sferom određene društvene grupe.⁶ Taj se proces simbolično naziva *kanonizacija* jer se njime u konačnici oblikuju standardi koji definiraju ono što se smatra vrijednim ili značajnim unutar određenog kulturnog konteksta.⁷

¹ Hrvatska enciklopedija, 2024: pamćenje.

² Assman, 2002: 22.

³ ibid.

⁴ ibid.: 47.

⁵ ibid.: 44.

⁶ Erll i Nünning, 2008: 100.

⁷ Erll i Nünning, 2008: 100.

Vodeći se dakle teorijom kulturnog pamćenja za pristup analizi povijesnog romana, potrebno je istražiti u sklopu kakvog je kulturnog pamćenja djelovao pisac. U ovom će se radu analizirati povijesni roman Augusta Šenoa *Zlatarovo zlato* iz 1871. godine. Augusta Šenou smatra se prvim hrvatskim piscem povijesnog romana. Uzor mu je bio sir Walter Scott kojeg se smatra začetnikom koncepta europskog povijesnog romana 19. stoljeća. Pridjev *povijesni* nosi određene konotacije koje ga razlikuju od ostalih književnih djela. Takav ga pridjev osim uz književnost veže i uz koncept povijesne znanosti 19. stoljeća. U radu će se prvo objasniti što čini razliku između povijesnog znanja u odnosu na znanje oblikovano u sklopu kulturnog pamćenja. Poseban će naglasak biti na razmatranju uloge narativa u oblikovanju znanja. Za prepoznavanje narativa kulturnog pamćenja navest će se primjer nacionalističkih narativa oblikovanih u kontekstu političkih i društvenih zbivanja 19. stoljeća.

Nadalje će se definirati koncept povijesnog romana 19. stoljeća te za njega karakteristične oblike validacije uzevši u obzir okolnosti pod kojima nastaje. Okolnosti nastanka povijesnog romana prije svega podrazumijevaju odvajanje povijesti od književnosti što je bio rezultat razvoja društvenih znanosti i postavki pozitivističkih teorija koje su ujedno utjecale na razvoj tada aktualnih književnih pravaca te profesionalizaciju povijesne znanosti. S obzirom na slične postavke kojima su se vodili književnici i povjesničari 19. stoljeća, važno je bilo istaknuti razlike između književnog djela i djela historiografije. U skladu s time ističe se aspekt historijske imaginacije te omjer fikcije i faktičnosti koji ne bi trebao biti jednak u romanu i znanstvenom radu. Umjetnička se sloboda navodi kao faktor koji u konačnici književnicima dopušta nerazmjernom omjer fikcije i faktičnosti u kojem fikcija može prevladati. Međutim, da bi se forma povijesnog romana zadovoljila ipak postoje određeni kriteriji koje ćemo dodatno objasniti.

U skladu sa svime navedenim, analizi romana *Zlatarovog zlata* i njemu priloženog tumača pristupit će se s ciljem analize Šenoine interpretacije povijesnih izvora i prikaza srednjega vijeka. Srednji vijek često je bila tema povijesnih romana 19. stoljeća što je u skladu s ideologijom nacionalizma i željom za rekonstrukcijom vlastite povijesti u nekom prošlom vremenu u kojem se potom ustaljuju karakteristične figure sjećanja. Analizom će se prvo obuhvatiti Šenin tumač kao karakterističan oblik validacije. Analizirat će se izvori koje je koristio i literatura koju je proučavao za potrebe pisanje romana. Iz tumača će također biti izdvojeni te protumačeni pojedini verifikacijski izrazi koje je koristio. Budući da je Šenoina djela historiografskoj analizi dosad jedina podvrgnula povjesničarka Nada Klaić, u radu će se izdvojiti i predstaviti dijelovi njezinog kritičkog osvrta na temelju kojih je moguće utvrditi kako je ona pristupila analizi romana *Zlatarovo zlato*. Izdvajanjem njezinog zapažanja usporedit će

se rezultati različitog pristupa analizi povijesnog romana. Njezin je cilj bio utvrditi točnost Šenoinog prikaza povijesnih događaja i ličnosti. Međutim, ona je analizi *Zlatarova zlata* pristupila gotovo isključivo kao analizi historiografskog djela. S druge strane, pristup koji se zastupa u ovom radu podrazumijeva prihvaćanje *Zlatarovog zlata* kao književno djelo pa u analizi neće biti naglasak na utvrđivanju točnosti pojedinih povijesnih elemenata romana na historiografski način. Na odabranim će se primjerima iz fabule romana pokušati dakle predočiti ostvaren omjer fikcije i faktičnosti te naznake nacionalističkog narativa. U tu svrhu, kao ogledni primjer Šenoina pristupa, detaljnije će se analizirati interpretacija događaja koji prikazuje sukob između Stjepka Gregorijanca i Petra Krupića. Događaj je opisan u XVI. poglavlju romana te predstavlja direktan spoj fikcije i povijesnih činjenica za potrebe razrade vrhunca fabule romana.

Konačno, u završnom dijelu rada argumentirat će se potencijal povijesnog romana kao medij na nastavi povijesti s ciljem podučavanja o interpretacijama. Objasnit će se važnost podučavanja o interpretacijama i formiranje nastavnih aktivnosti u svrhu razvoja kritičkog mišljenja kod učenika. Međutim, predstaviti će se i moguće poteškoće koje aktivnosti s naglaskom na razvoj kritičkog mišljenja mogu stvoriti kod učenika. U tom će slučaju povijesni roman kao medij za podučavanje bit predložen kao moguće rješenje za eliminiranje potencijalnih poteškoća pri usvajanju koncepta interpretacija kod učenika. U radu će biti predstavljen osmišljeni projekt interdisciplinarnog pristupa obradi povijesnog romana na satu Hrvatskog jezika i na satu Povijesti. Projektom će se obuhvatiti aktivnosti na ukupno 6 nastavnih jedinica – 3 na nastavi Povijesti i 3 na nastavi Hrvatskog jezika. Koncept nastavnih jedinica bit će obrađen s navedenim primjerima konkretnih aktivnosti za svaku posebnu nastavnu jedinicu.

2. ŠTO JE POVIJEST AKO NE KULTURNO PAMĆENJE

*„Prošlost je sve ono čega se **sjećaš**, sve ono za što **misliš** da se sjećaš, sve za što se **uvjeravaš** da se sjećaš i sve za što se **pretvaraš** da se sjećaš“.*⁸

- Harold Pinter

Postavlja se pitanje u kojoj je mjeri povijest kao znanost obilježena kulturnim pamćenjem odnosno koliko povijest koja se bavi proučavanjem i bilježenjem prošlih događaja može uistinu biti objektivna i realan prikaz istih. Ovo se pitanje postavlja ponajviše s obzirom na to da se povijest odnosi na one događaje koje kao pojedinci nismo samostalno proživjeli već ih bilježimo i interpretiramo kroz neke tuđe i davno ostavljene tragove. Da se nešto dogodilo povjesničar može tvrditi na temelju postojanja izvora. Ono što može dodatno verificirati da se nešto u povijesti dogodilo jest postojanje više izvora u kojima se navodi ili opisuje određeni događaj. Međutim, da bi se ti izvori uopće smatrali validnim, potrebno je da se među povjesničarima kroz istraživanje i komunikaciju postigne konsenzus oko vrijednosti i ispravnosti tih izvora. Takvim se pristupom stvara određena univerzalnost i generalizirano povijesno znanje koje se može okarakterizirati kao objektivno.⁹

S druge strane, onaj aspekt povijesne znanosti koji uključuje naraciju skloniji je subjektivnosti. Naime, svaki će autor na svojstven način pristupiti interpretaciji određenog događaja. Izvori s kojima povjesničar raspolaže su zapravo samo iskazi da se nešto (možda ili vjerojatno) dogodilo. Povjesničar tako na primjer uzročno-posljedične veze između kronološki poredanih događaja kreira i opisuje kroz vlastitu zamisao kako se nešto potencijalno odvijalo odnosno kako je jedan događaj doveo do drugog. Upravo se u tom aspektu postavlja pitanje u kojoj mjeri kulturno pamćenje oblikuje povijesne narative pojedinih povjesničara. Halbwachs je recimo u sklopu svoje teorije kolektivnog pamćenja činio jasnu distinkciju između povijesti i kulturnog pamćenja. Za njega je povijest univerzalno znanje jer se njime nastoji obuhvatiti znanje o prošlosti cijeloga svijeta od postojanja čovjeka. Univerzalnost u tom kontekstu znači pridavanje jednake znanstvene važnosti proučavanju ljudskog života na svim geografskim područjima kroz sve periode.¹⁰ Za razliku od povijesti, tvrdio je Halbwachs, kulturno, odnosno kako ga je on poimao - kolektivno pamćenje čvrsto je vezano uz identitet nekog kolektiva.

⁸ Lowenthal, 1985: 193.

⁹ Erll i Nünning, 2008: 113.

¹⁰ Assman, 2002: 50.

Kolektivi stoga imaju tendenciju diferencirati povijest drugih kolektiva od vlastite povijesti.¹¹ U sklopu takvog kulturnog pamćenja često se povijest nekih drugih kultura označuje kao „tuđa povijest“ te se pojavljuje distinkcija *mi – oni*.¹²

Kulturno pamćenje i povijesno znanje može se nadalje uspoređivati prema faktoru izdržljivosti odnosno promjenjivosti.¹³ Povijest kao znanost teži usavršavanju te kroz kontinuiran istraživački rad ponekad nudi nove pristupe određenim temama što može rezultirati alternativnim oblicima znanja ili novim pojašnjenjima određenih fenomena, diskusijama, kritikama, itd. Unatoč tome, velik dio faktografskog odnosno utvrđenog povijesnog znanja ostaje isti i jednako validan kroz vrijeme. S druge strane, znanje u sklopu kulturnog pamćenja sklonije je značajnijim i češćim promjenama u narativu.¹⁴ Takve se promjene uglavnom primjećuju prilikom smjene generacije čije se pamćenje temelji na komunikaciji među članovima.¹⁵ Povijesna svijest povjesničarima omogućuje razumijevanje za povijesne događaje u vidu prihvaćanja činjenice da su se povijesni događaji dogodili u nekom drugom vremenu u sklopu drugačijih okolnosti od onih okolnosti koje nastupaju u aktualnom vremenu. Međutim, u kulturnom pamćenju takva svijest o prošlim događajima nije relevantna. Štoviše, povijesni događaji odnosno duh koji kolektiv pripisuje povijesnim događajima, prenosi se i veže uz sadašnjost.¹⁶ Jan Assmann u djelu *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama* objasnio je da za kulturno pamćenje nije bitna činjenična povijest već povijest koje se neko društvo prisjeća, a takva se prisjećajna povijest nerijetko transformira u mit.¹⁷ Dok do noviteta u povijesnom znanju dolazi znanstvenim putem, akteri kulturnog pamćenja prilagođavaju postojeće povijesno znanje kako bi odgovorili na novo postavljena pitanja kojima se trenutno pridaje važnost. Može se dakle reći da je osnovna razlika između povijesti i kulturnog pamćenja u pristupu prema povijesnom znanju.

2.1. Uloga narativa u stvaranju povijesti

Objasnili smo ranije u osnovnim crtama proces ljudskog pamćenja i naglasili da se u svrhu pamćenja ljudi koriste raznim kognitivnim alatima. Svaki fakt nekog pamćenja, bilo da

¹¹ Assman, 2002: 50.

¹² Carretero, Berger i Grever, 2017: 44.

¹³ Lowenthal, 1985: 213.

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ Više o teoriji komunikativnog pamćenja vidi u zborniku radova Erlil i Nünning, 2008.

¹⁶ Boyer i Wertsch, 2009: 126.

¹⁷ Assmann, 2002: 61.

se radi o osobama, događajima, fenomenima ili znanju, ne pamti se zasebno sam po sebi već se uklapa u određen narativ odnosno priču u sklopu koje se zatim pohranjuje u sjećanje. Na individualnoj razini ljudi svakodnevno u formi narativa interpretiraju vlastito ponašanje i ponašanje drugih zbog čega bi se moglo zaključiti da u čovjeka postoji predispozicija za konstruiranje narativa.¹⁸ Narativom se navedeni fakti sjećanja povezuju tako što im se pridaje značenje. Značenje može biti temeljeno na vlastitim osjećajima ili iskustvu pojedinca, no ono je nerijetko i produkt društveno-kulturnih normi u sklopu kojih se pojedinac ostvaruje. Narativom se proživljena ili naučena zbilja sastavlja u jednu koherentnu cjelinu koju je lako pamtit i prenositi u komunikaciji s drugima.¹⁹ Narativi koji su sklopljeni u kontekstu kulturnog pamćenja najčešće za cilj imaju istaknuti određene događaje iz prošlosti te naglasiti njihovu važnost za aktualna pitanja.²⁰ U tom kontekstu, narativ se najčešće oblikuje kao uzročno-posljedični slijed koji kronološkim putem povezuje istaknute događaje, a koji su interpretirani tako da se trenutno postavljene vrijednosti nekog društva doimaju logičnim. Narativi su dio procesa individualnog, ali i kolektivnog odnosno kulturnog pamćenja, stoga niti za jedan fakt sjećanja ne postoji jedan univerzalni narativ. Naprotiv, narativi se tvore u odnosu na pitanje koje se postavlja, u sklopu prethodnog znanja koje pojedinac posjeduje te u kontekstu društvenog i kulturnog okruženja u kojem pojedinac ili kolektiv djeluje.

Objasnili smo također da u povijesnoj znanosti, za razliku od kulturnog pamćenja, ipak postoji određen stupanj generalizacije i univerzalnog znanja oko kojeg postoji suglasnost među povjesničarima. Međutim, svaki povjesničar ima vlastiti stil naracije, drugim riječima – na svojstven će način pisati povijest. To se jednostavno može uočiti uzmu li se za primjer na usporedbu djela dva različita povjesničara koji se bave istom temom (tema u tom slučaju može biti širokog opsega poput cijelog jednog povijesnog perioda ili užeg opsega u vidu jednog događaja ili recimo biografije). Prilikom takve usporedbe nije uvijek nužno postavljati pitanje tko je „točnije“ prikazao odabranu temu. Štoviše, analiza narativa pojedinih povjesničara može nam ukazati na kulturne vrijednosti koje su bile aktualne u doba i u društvu u kojem je autor djelovao. Rečeno je već da niti u povijesnoj znanosti ne postoji jedan narativ koji svi slijede, a to je često vidljivo u onome što u narativu nedostaje. Elaborirat ćemo primjerom da se prilikom usporedbe narativa dva različita povjesničara može postaviti pitanje o tome što jedan autor navodi, a drugi ne? Niti jedan povijesni narativ ne sadrži sve elemente događaja koji su se dogodili od postojanja čovjeka. Svaki će narativ istaknuti nešto što ujedno podrazumijeva da je

¹⁸ Carretero, Berger i Grever, 2017: 512.

¹⁹ Erll i Nünning, 2008: 118.

²⁰ Carretero, Berger i Grever, 2017: 514.

nešto drugo izostavljeno. Kako to objašnjava Mario Carretero u radu „Teaching History Master Narratives: Fostering Imagi-Nations“ - „*narativi pojednostavljuju povijest, prenose nam jednu priču, a druge ne.*“.²¹

2.1.1. Nacionalizam i narativ

Narativi se također mogu proučavati u sklopu kulturnog pamćenja. U tom kontekstu nastoji se istražiti koji su društveni obrasci te koje su kulturne vrijednosti oblikovale narative aktera iz odabranog razdoblja, mjesta i kulture. Za potrebe ovoga rada osvrnut ćemo se na primjer nacionalističkih narativa povijesne kulture tzv. “dugog” 19. stoljeća na području Europe. Pojednostavljeno rečeno, nacionalizam kao ideologija počinje se formirati u vrijeme svojevrsne krize identiteta mnogih naroda za vrijeme i nakon tzv. doba revolucija.²² Ideologija nacionalizma u Europi dijelom je proizašla iz želje za pretvaranjem dinastičkih država u demokratske (primjer Francuske, Španjolske i Engleske), a dijelom iz težnje za stvaranjem manjih autonomnih država koje su bile u sklopu multietničkih država odnosno carstava (primjer Habsburške Monarhije).²³ Prisjetimo se prethodno opisanih figura sjećanja i procesa kanonizacije koji pospješuju tehnike kulturnog pamćenja. S obzirom na to da se navedeni elementi povezuju u obliku narativa mogli bismo reći da su narativ i kulturno pamćenje dva međuzavisna pojma. Kulturno pamćenje kao fenomen koji okuplja pojedince u kolektiv, u sklopu kojeg se postavljaju vrijednosti koje se nastoje poštovati kulturno i društveno propisanim obrascima ponašanja, oblikuje također narativ koji navedene kulturne elemente spaja u jednu koherentnu i članovima idealiziranu cjelinu. S druge strane, narativ je taj koji se zatim mora održavati i prenositi kako bi se svi navedeni aspekti nekog kulturnog pamćenje zadržali što duže. Tako se i kultura pamćenja zastupnika ideologije nacionalizma manifestirala kroz određene figure sjećanja povezane nekim narativom.

Ideologija nacionalizma u sklopu povijesne kulture 19. stoljeća zahtijevala je utemeljenje zajedničke i jedinstvene povijesti određenog naroda u konkretnim povijesnim događajima i ličnostima. Nastojalo se na neki način dokazati da temelji za zajedništvo odnosno autohtonost određenog naroda postoje „oduvijek“. Zato su mnoge europske zemlje, izuzev Italije i Grčke čija povijest seže u antičko doba, začetke zajedničke povijesti pronalazile u doba

²¹ Carretero, Berger i Grever, 2017: 514.

²² *ibid.*: 414.

²³ *Hrvatska enciklopedija*, 2024., s.v. nacionalizam.

srednjega vijeka²⁴. Funkcija povijesne znanosti 19. stoljeća u Europi može se sumirati izrekom „*povijet je učiteljica života*“. Kao takva, povijest je poprimila svojstva pragmatične znanosti čiji se pristup bazira na korištenju povijesnog znanja za rješavanje aktualnih pitanja.²⁵ U kontekstu ideologije nacionalizma to se ponajviše očitavalo u nastojanjima da se pojedinim skupinama multietničke populacije neke povijesne zemlje pripisuje zajedničko podrijetlo, kultura i jezik.²⁶ Te značajke od određene skupine ljudi čine *narod* u kojem se potom treba potaknuti želja za oblikovanjem *nacije* koja predstavlja političku organizaciju naroda.²⁷ Povjesničari su stoga svojim historiografskim djelima nastojali doprijeti do svih slojeva društva u kojima će se ustaliti zastupane vrijednosti. Isto se nastojalo ostvariti putem obrazovnog sustava, ali i kroz ostale oblike komunikacije.²⁸

Istraživanjem povijesnih narativa, povjesničari su primijetili i izdvojili najčešće indikatore ideologije nacionalizma u narativima. Spomenuta distinkcija *mi – oni* jedan je od indikatora ideologije nacionalizma u narativima. Naime, u takvim narativima povijest neke nacije odnosno naroda izražava se u prvom licu množine – *mi*. Svi ostali uključeni u narativ oslovljavaju se u trećem licu množine kao *oni*. Jednom se konotacijom nastoji istaknuti s kojom skupinom postoji zajednička povijest, a s drugom se konotacijom nastoji izričito naglasiti s kojom skupinom ne postoji zajednička povijest. Nerijetko su u takvom narativu grupacije oslovljene s *mi* prikazane pozitivnije od onih *drugih*.²⁹ Također jedan od indikatora je isticanje jedinstvenog i nepromjenjivog identiteta odnosno duha nacije kroz povijest. U takvim se narativima ne uzima u obzir utjecaj proteklog vremena odnosno svih promjena u društvenom, kulturnom i geopolitičkom aspektu. Autori takvih narativa često vjeruju da je duh pripadnika određene nacije nepromjenjiv te da njihovi motivi i osjećaj pripadnosti ostaju kroz povijest uvijek isti neovisno o svim navedenim faktorima. Takvi se autori poistovjećuju s odabranim ličnostima iz primjerice srednjega vijeka te kroz njih opravdavaju vlastito djelovanje koje se odvija (nekada i stoljećima kasnije) u ipak ponešto drugačijim okolnostima.³⁰ Zanemarivanje geopolitike u nacionalističkim narativima odnosi se na nerazumijevanje kompleksnosti mnogobrojnih političkih i društvenih procesa koji su se odvijali kroz povijest, a u skladu s kojima su se potom mijenjale granice teritorija. Nacionalizam se kao ideologija najčešće veže uz željen teritorij za čije se granice potom u povijesti traže opravdanja odnosno svojevrsni

²⁴ Carretero, Berger i Grever, 2017: 44.

²⁵ Ančić, 2008: IX.

²⁶ *ibid.*: XI.

²⁷ *ibid.*: XII.

²⁸ *ibid.*

²⁹ Carretero, Berger i Grever, 2017: 519.

³⁰ *ibid.*

„dokazi“ da je teritorij s takvim granicama jednom već postojao ili barem trebao postojati.³¹ Interpretiranje povijesti nekog naroda kroz pojednostavljenu monolitnu temu također je indikator nacionalističkog narativa. Ta je tema najčešće „borba za slobodu“ ili „borba za teritorij“. U skladu sa svime navedenim oblikovao se i posljednji indikator nacionalističkih narativa koje ćemo u ovom radu navesti, a on podrazumijeva pripisivanje značajnih moralnih odlika određenim događajima i akterima u povijesti nekog naroda. Pripisivanjem takvih moralnih odlika nastoje se opravdati sredstva i načini na koje su se određeni ciljevi ostvarivali.³²

David Lowenthal objašnjava da čovjek ima potrebu vezati smisao vlastitog postojanja uz prošlost.³³ Na individualnoj razini čovjek će sebe smjestiti u sklopu vlastite obitelji i podrijetla, a na kolektivnoj razini čovjek će tražiti zajednicu u sklopu koje se nadalje može ostvariti. Potreba za traženjem smisla u prošlosti nastavlja se i u kolektivu. U tom kontekstu smisla prošlost nije data odnosno ostvarena samom genetikom ili odgojem kao što je to slučaj u obitelji. Smisao koju kolektiv pripisuje zajedničkoj prošlosti neprestano se gradi, nadopunjuje i prenosi različitim medijima komunikacije. Tako su povjesničari, umjetnici i književnici 19. stoljeća kroz svoja djela nastojali oživjeti mnoge narodne priče i heroje te istaknuti prekretno događaje iz vlastite povijesti. Njihova djela stoga postaju svojevrsni medij za promicanje nacionalističkih narativa.

Ovakvo razmatranje odnosa između povijesti kao znanosti i kulturnog pamćenja otkriva njihovu kompleksnu dinamiku. Objasnili smo da je ključna razlika u njihovom pristupu prema povijesnom znanju. S jedne strane, povijest kao znanost kroz vlastitu metodologiju (koja se bazira na analizi pisanih izvora) teži objektivnosti koja se u konačnici ostvaruje postizanjem konsenzusa među povjesničarima. S druge strane, kulturno pamćenje odraz je vrijednosti kulturnih, društvenih i političkih zbivanja određenog mjesta i vremena. Vrijednosti koje su, za razliku od povijesnog znanja, češće sklone promjeni. Međutim, kontekst kulturnog pamćenje određenog vremena i mjesta, u ovom slučaju 19. stoljeća u Europi, imao je utjecaj i na oblikovanje vrijednosti pa i pristupa povjesničara toga doba. Stoga je važno osvijestiti da kulturno pamćenje, neovisno o nastojanju povijesne znanosti za objektivnim prikazom, poprilično utječe na oblikovanje povijesnog narativa. Narativi povijesne znanosti 19. stoljeća u Europi oblikovani su kroz prizmu ideologije nacionalizma čiji su indikatori danas - u kontekstu suvremenih društvenih i znanstvenih vrijednosti – prepoznatljivi kao takvi.

³¹ Carretero, Berger i Grever, 2017: 519.

³² *ibid.*: 520.

³³ Lowenthal, 1985.

3. POVIJESNI ROMAN 19. STOLJEĆA

Za potrebe ovoga rada preuzet ćemo definiciju neprofitnog međunarodnog književnog društva iz SAD-a Historical Novel Society koje se bavi promicanjem književnog žanra povijesne fikcije. Prilikom definiranja povijesnog romana prihvaćala se složenost njegove forme te se kao uvjet da se neki roman smatra povijesnim romanom navodi da se njegova radnja mora odvijati minimalno 50 godina prije vremena u kojem je roman napisan. Osim predloženog protoka vremena, spomenuto društvo nalaže da bi povijesni roman trebala pisati osoba koja nije živjela u vrijeme radnje romana.³⁴ Priloženu definiciju nadopunio je Scott H. Dalton primjerima kombinacije vremena i mjesta radnje s likovima u povijesnom romanu. Naime, radnja povijesnog romana može obuhvatiti postojeće povijesne ličnosti te ih smjestiti u adekvatno vrijeme u kojem su djelovali. Iste te likove autor može smjestiti i u zamišljene događaje ili ih uklopiti u događaje za koje nije potvrđeno da su im prisustvovali. S druge strane, likovi radnje mogu biti fiktivni, a smješteni u postojeće povijesne događaje. Povijesni roman može također biti samo odraz određenog povijesnog perioda, ali s nestvarnim odnosno fiktivnim likovima i radnjom romana.³⁵ Postoje još neke moderne kombinacije koje su djelom prihvaćene kao povijesni roman jer su spoj povijesnog romana i nekih drugih žanrova, a uključuju tematike poput putovanja kroz vrijeme, koncept alternativne povijesti i historijske fantastike.³⁶

3.1. Koncept povijesnog romana 19. stoljeća

Ono što ponajviše odlikuje povijesni roman 19. stoljeća je nastojanje i vjerovanje autora da na znanstveno objektivnan način, štoviše poneki tvrde i eksperimentalnom metodom, mogu predstaviti prošlo vrijeme u svojim romanima.³⁷ Sličan je pristup imao Walter Scott prilikom pisanja romana *Waverley* koji se danas smatra prvim povijesnim romanom. Scott je želio da su njegovi povijesni romani edukativni na takav način da čitatelju putem njih predoči kako su ljudi živjeli, kako su razmišljali i kako su se osjećali u odabranim povijesnim periodima u koje bi smjestio njihovu radnju.³⁸ Osim što je zadaća povijesnog romana 19. stoljeća bila predočiti duh jedne povijesne epohe, često je bio slučaj da se u sklopu određene epohe zapravo nastojao

³⁴ Rodwell, 2013: 47.

³⁵ *ibid.*: 49.

³⁶ *ibid.*: 50.

³⁷ Dobsen i Ziemann, 2009: 159.

³⁸ Groot, 2010: 7.

predočiti duh neke nacije. Stoga su povijesni romani 19. stoljeća odlikovani mnogim narodnim pričama i običajima.³⁹ Zbog toga se pojedini povijesni romani toga doba mogu smatrati i svojevrsnim odlikovanjem procesa kanonizacije o kojem je bilo riječi u uvodnom poglavlju. U prilog tome išao je i čest odabir vremena radnje iz daljih povijesnih perioda, ponajviše srednjega vijeka o kojem je tada bilo manje zabilježenih odnosno autorima dostupnih izvora znanja.⁴⁰ Preuzimali su dostupne povijesne izvore te ih oblikovali prema vlastitom viđenju koje je često bilo u skladu s kulturnim pamćenjem kolektiva i vremena kojem su autori pripadali. Nastojali su zapravo u prošlim događajima pronaći razloge i opravdanja za određene aktualne političke i društvene okolnosti.⁴¹ U povijesnim romanima 19. stoljeća autori su se trudili dočarati one osjećaje i načine djelovanja koje su htjeli pobuditi i kod čitatelja. Stoga su često likovi radnje pripadnici marginalnih skupina ili "običan puk" u odnosu na pripadnike viših staleža ili politički i društveno značajnih pojedinaca, jer su s takvim skupinama čitatelji obično mogli ostvariti veći stupanj suosjećanja.⁴²

3.1.1. Oblici validacije u povijesnom romanu

Još jedna odlika autora povijesnih romana 19. stoljeća jest sklonost uvjeravanju čitatelja u povijesnu točnost radnje romana.⁴³ Da su se vodili konkretnim istraživanjima i tvrdnjama zabilježenim u raznim povijesnim izvorima, autori su u romanu mogli implicirati na nekoliko načina. Najčešće su uključivali one formate validacije koji su se koristili i u znanstvenim radovima poput bilježaka na dnu stranice ili na zadnjim stranicama romana. Kroz bilješke su čitatelju najčešće pojasnili neke strane ili zastarjele riječi ili su pak navodili pojašnjenja za određene situacije i likove. Osim pojašnjenja, autori su u bilješkama navodili reference za izvore kojima su se koristili pri opisu radnje i likova. Reference su najčešće uključivale naziv izvora, gdje je izvor pronađen, citate iz izvora ili navedene stranice izvora s kojih je preuzet neki podatak. Takvim je navođenjem autor dokazivao čitatelju da je odradio svoj posao istraživanja odnosno da je vrlo dobro upoznat s temom o kojoj piše te samouvjereno poziva čitatelja da samostalno u izvorima provjeri faktografsku točnost onoga što je u romanu navedeno.⁴⁴ Nadalje, mnogi su autori samostalno okarakterizirali svoje romane kao povijesne

³⁹ Ungurianu, 2007: 52.

⁴⁰ Harold, 1995: 13.

⁴¹ ibid.

⁴² Groot, 2010: 27.

⁴³ Ungurianu, 2007: 40-42.

⁴⁴ Ungurianu, 2007: 40-42.

dodajući podnaslov „*povijesni roman*“ ili „*povijesna pripovijetka*“. Takvim se podnaslovom čitatelja obavještava da je djelo koje će pročitati djelom temeljen na stvarnim događajima (što se sugerira pridjevom *povijesni*), ali da se istovremeno radi i o fikciji (na što se upućuje navođenje knjižene vrste kojoj djelo pripada - *roman, pripovijetka* i sl.).⁴⁵ Konačno, čest oblik validacije u povijesnom romanu čine predgovor i / ili pogovor. U njemu autor daje obrazloženje za odabir teme, navodi i argumentira izvore koje je koristio te detaljnije opisuje vlastitu metodologiju odnosno pristup istraživanju i pisanju romana. Walter Scott u vlastitim je predgovorima čitatelja ipak upozorio na mogućnost iskrivljenog prikazivanja povijesnih aspekata u romanu.⁴⁶ Konkretno, bio je svjestan anakronizma u vlastitim romanima i činjenice da, unatoč detaljnom istraživanju i posjedovanju velikog znanja, prošlost nije moguće dočarati na potpuno objektivni i naturalističan način.⁴⁷ Upozoravao je i druge autore koji su slijedili njegov pristup pisanju povijesnih romana da neki aspekti svakodnevnog života pojedinaca iz prošlih razdoblja mogu biti vrlo dobro preneseni u književnom djelu, posebice oni aspekti o kojima postoje materijalni izvori poput pisma, jezika, odjevnih i uporabnih predmeta i sl.. Međutim, određeni detalji o naravi, razmišljanju i osjećajima tih ljudi ostaju samo pretpostavke koje autor samostalno oblikuje tijekom svog istraživanja.⁴⁸

Naveli smo dakle da suvremena definicija povijesnog romana kao njegovu glavnu karakteristiku izdvaja element vremenske razlike između vremena radnje romana i vremena u kojem je roman nastao. Međutim, koncept povijesnog romana 19. stoljeća, koji je ponajviše oblikovao Walter Scott, karakterističan je po nastojanju da se na znanstveno objektivni način prikaže povijest nekog naroda u svrhu edukacije, čime se povijesni roman, u kontekstu 19. stoljeća, nastojao u osnovi približiti ciljevima koje je sebi postavljala onodobna historiografija. U skladu s ideologijom nacionalizma, teme povijesnih romana 19. stoljeća često su uključivale povijesne ličnosti i događaje iz perioda srednjega vijeka kroz koje su se potom nastojale prenijeti određene vrijednosti sukladne dobu u kojem je autor stvarao. Da bi se te željene vrijednosti mogle na „objektivni“ način uklopiti u prošlo doba, autori povijesnih romana 19. stoljeća oslanjali su se na povijesne izvore na koje su se u romanu pozivali najčešće u sklopu predgovora i priloženih bilježaka.

⁴⁵ *ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Brown, 1979: 177-178.

⁴⁸ Harold, 1995: 8.

3.2. Što čini povjesničara, a što književnika 19. stoljeća?

Sve do 18. stoljeća na povijest se gledalo kao na granu književnosti. Naime, povijesno djelo i djelo fikcije dijelili su karakterističnu formu narativa kroz koju se demonstrirala i spisateljska vještina autora. Ono što je potaknulo razdvajanje ove dvije grane u zasebne discipline bio je aspekt imaginacije odnosno stupanj fikcije. Termin imaginacije koji se počeo vezati uz književnost svrstavao ju je u okvire umjetnosti.⁴⁹ Razvojem znanosti u 19. stoljeću, povjesničari su svoja djela nastojali odvojiti od umjetničke sfere i oblikovati ih u skladu s pravilima znanstvenih disciplina. Pristup znanosti u 19. stoljeću uvelike je oblikovan teorijom pozitivizma koja se prvenstveno veže uz matematičara i filozofa Augusta Comtea. Ukratko, postavke teorije pozitivizma nalažu da je svrha znanosti otkriti zakonitosti prema kojima se nešto u prirodnom i društvenom svijetu odvija. Teorija pozitivizma dakle ne umanjuje validnost društvenih znanosti u odnosu na prirodne znanosti pod uvjetom da se predložene teorije mogu utvrditi i dokazati u stvarnosti. U skladu s time, sve one teorije koje se ne mogu utvrditi smatraju se neznanstvenim te ih se karakterizira kao metafizičke, filozofske ili teološke vrijednosti. Teorija pozitivizma imala je utjecaj i na pristup povijesnoj znanosti.⁵⁰

Ključan period profesionalizacije povijesne znanosti odnosno razvoj moderne povijesne znanosti odvio se između 1810. do 1870. godine.⁵¹ Tada su se počeli oblikovati prepoznatljivi historiografski pristupi i tradicija koji su se počeli institucionalizirati odnosno implementirati u programe sveučilišta i akademija u Europi.⁵² Njemački povjesničar Leopold von Ranke smatra se osnivačem moderne historiografije. On je smatrao da povijest kao znanost ima zadaću istražiti i predočiti kako se točno nešto u povijesti dogodilo (*"wie es eigentlich gewesen"*).⁵³ U skladu s time naglašavao je važnost objektivne i precizne analize povijesnih izvora. Iz takvog pristupa proizlazi filološko-povijesna kritička metoda analize izvora koja je za cilj imala utvrditi autentičnost i pouzdanost određenih povijesnih izvora.⁵⁴ Smatrao je da povijest za koju nema dokaza ne postoji.⁵⁵ Takav pristup povijesti kao društvenoj znanosti za koju moraju postojati snažni dokazi možemo vezati uz pozitivističko poimanje znanosti u kojem ona uvijek mora biti objektivno dokazana.

⁴⁹ Hamnett, 2011: 29.

⁵⁰ Carretero, Berger i Grever, 2017: 46.

⁵¹ Hamnett, 2011: 32.

⁵² Carretero, Berger i Grever, 2017: 46.

⁵³ Clark, 2004: 2.

⁵⁴ *Hrvatska enciklopedija*, 2024., s.v. Ranke, Leopold von.

⁵⁵ Clark, 2004: 10.

S druge strane, bilo je onih mislilaca koji se nisu u potpunosti slagali s takvim determinističkim pristupom. Jedan od njih bio je njemački filozof i pjesnik Friedrich Nietzsche. On se uglavnom slagao s time da povjesničar mora obaviti dobar posao istraživanja i prikupljanja izvora, ali da potpuna i stroga objektivnost u historiografskom pristupu ne može rezultirati kvalitetnim povijesnim djelom. Smatrao je da povjesničar u vlastitu interpretaciju povijesnih događaja treba uključiti kreativnost i umjetnički duh kako bi od mnoštva izdvojenih dokumenata odnosno povijesnih izvora mogao oblikovati skladnu cjelinu.⁵⁶ Negdje na sredinu između ova dva suprotstavljena stajališta o pristupu povijesnoj znanosti možemo smjestiti stajalište njemačkog povjesničara, ujedno psihologa, sociologa i hermeneutičkog filozofa, Wilhelma Diltheyja. Slagao se s polazištem da je povijest empirička znanost. Međutim, smatrao je da pozitivizam nije primjenjiv u povijesnoj znanosti te da ona ne može biti u potpunosti usporediva s prirodnim znanostima.⁵⁷ Argumentirao je da se u prirodnim znanostima fenomeni istraživanjem i eksperimentima mogu *objasniti*, no u društvenim se znanostima fenomeni odnose na čovjeka odnosno njegov um stoga se oni istraživanjem mogu jedino *razumjeti*.⁵⁸

Ranke je svojim geslom, osim na povjesničare, snažan utjecaj imao i na književnike toga doba. U književnosti se tada počinju formirati pravci realizma i naturalizma u sklopu kojih književnici također nastoje prikazati stvarnost i / ili prošlost onako kako se uistinu odvijala.⁵⁹ pisci koji su vrijeme svojih romana smjestili u suvremeno doba vodili su se idejom pozitivizma i eksperimentalne metode istraživanja kako bi promatrane društvene fenomene opisali što točnije. S druge strane, oni pisci koji su se posvetili pisanju povijesnih romana, kako smo prethodno i objasnili, posvetili su se prikupljanju i analizi povijesnih izvora na temelju kojih su potom dokazivali faktografsku točnost onoga o čemu su pisali. Ovdje međutim treba spomenuti da je razvoj književnosti u smjeru realizma jednako tako imao utjecaja i na povijesnu znanost. Naime, književnici navedenih pravaca često su radnju romana usmjerili na prikazivanje svakodnevnog života raznih društvenih staleža, no ponajviše onih nižih. Naglasak nije bio na povijesnim elitama. Tako su se i povjesničari vodili primjerom književnika što je polako dovelo do razvoja kulturne povijesti.⁶⁰ Unatoč nastojanjima da se između povijesnih djela i djela fikcije odrede jasne razlike, pojedini su se povjesničari i književnici 19. stoljeća vodili vrlo sličnom metodologijom rada proizašlom iz načela teorija empirizma i pozitivizma. Stoga se može postaviti pitanje kako se u 19. stoljeću u Europi nastavilo gledati na razliku između navedena

⁵⁶ Clark, 2004: 10.

⁵⁷ *ibid.*: 12.

⁵⁸ *ibid.*

⁵⁹ Harold, 1995: 15.

⁶⁰ Hamnett, 2011: 28.

dva bavljenja? Književnici 19. stoljeća bili su uglavnom kritizirani zbog integracije znanstvenih metoda s umjetničkom formom. Povjesničari su se nastojali ograditi od književnika isticanjem validnosti metodologije povijesne znanosti koja se, za razliku od umjetničke slobode književne forme, može podvrgnuti kritikama, evaluaciji i raspravama u sklopu profesije⁶¹.

3.2.1. Historijska imaginacija

Osim spomenute forme narativa, zajednička karakteristika književnosti i povijesti aspekt je u kojem se oba bavljenja bave proučavanjem i interpretacijom postojanja čovjeka u vremenu i prostoru. To je još jedan od razloga zašto se kao najvažniji aspekt u razlikovanju ova dva zanimanja navodi uloga odnosno stupanj imaginacije u oblikovanju narativa.⁶² Kritike povijesnog romana najviše su se odnosile upravo na nejasne granice između fikcije i stvarnosti. Jedan od autora povijesnih romana Alessandro Manzoni objavio je 1850. godine esej u kojem se i sam osvrće na taj problem. Navodi kako se u povijesnim romanima činjenice teško razlikuju od onoga što proizlazi iz autorove mašte. Povijesni roman opisuje kao djelo koje će teško zadovoljiti čitatelja zbog svoje kontradiktornosti.⁶³ Postavlja se nadalje pitanje kako dakle odrediti prihvatljiv stupanj korištenja imaginacije prilikom pisanja povijesnog romana?

Povjesničari i autori povijesnih romana kreiraju vlastite narative prije svega na temelju povijesnih izvora stoga njihovu imaginaciju možemo nazvati historijskom imaginacijom. David Staley u radu *Historical Imagination*⁶⁴ historijsku imaginaciju opisuje kao mentalnu sliku koja se formira u mislima čovjeka prilikom čitanja povijesnih izvora. Naime, svaki će čovjek vizualizirati tekst povijesnog izvora na svojstven način. Imaginacija je proces zamišljanja nečega što je odsutno odnosno nečega što trenutno ne vidimo. U slučaju povjesničara proces imaginacije često zahvaća aspekte nečega što uopće ne pripada vlastitom iskustvenom znanju. U tom slučaju čovjek se prilikom zamišljanja služi onim znanjem i iskustvom koje posjeduje te ga nastoji prilagoditi potrebama imaginacije datog teksta. David Staley istraživao je među odabranim skupinama ljudi varijacije u historijskoj imaginaciji prilikom čitanja istog povijesnog teksta i izvora. Obratio je pozornost na načine na koji pojedinci provode proces imaginacije. Primijetio je da su mnogi potpuno različito zamišljali neke detalje događaja poput karaktera opisanih osoba, crta lica, boje odjeće i slično. Također je uočio da su pojedinci sami

⁶¹ Lowenthal, 1985: 224.

⁶² Hamnett, 2011: 1.

⁶³ Groot, 2010: 30.

⁶⁴ Staley, 2021.

sebe postavili na različita mjesta u pročitanoj i zamišljenoj situaciji. Neki pojedinci čitajući izvor sebe su vidjeli kao glavnog aktera događaja, drugi su se vidjeli samo kako stoje u njegovoj neposrednoj blizini, a neki su recimo događaj promatrali iz daleka.⁶⁵

Povjesničari se historijskom imaginacijom služe ponajviše prilikom organizacije, odnosno povezivanja podataka iz povijesnih izvora. Nastoje popuniti određene praznine koje su rezultat manjka izvora te opisati što je određene aktere potencijalno motiviralo na djelovanje. Međutim, historijska imaginacija mnogo je izraženija kod autora povijesnih romana. Oni se imaginacijom mogu koristiti puno slobodnije od povjesničara. Štoviše, povjesničar je ograničen datim mjestom, vremenom i akterima opisanim u izvoru. Povjesničar nastoji stvarati samo s onime što može pronaći u izvorima. S druge strane, književnik je slobodan u kontekst iz određenog povijesnog izvora uklopiti mnoštvo novih izmišljenih likova, mjesta radnje, zapleta, motiva itd.⁶⁶ Česti oblici validacije u povijesnim romanima koje smo naveli odnose se samo na pojedine stavke romana – na one za koje književnik zaista ima temelj odnosno izvor na koji se referirao. Međutim, velik dio povijesnog romana jest fikcija odnosno produkt književnikove (historijske) imaginacije. Zbog mogućnosti takvog slobodnijeg oslonca na historijsku imaginaciju književnik kod čitatelja - kroz vlastitu interpretaciju - može pobuditi doživljaj određenog povijesnog perioda odnosno radnje. Dok povjesničar u svom radu odgovara na pitanja kada, gdje, kako, tko i zašto, književnik čitatelju može dočarati kakav je to mogao biti osjećaj prisustvovati nekom događaju u ulozi glavnog ili sporednog aktera. Književnik kroz svoje umjetničke opise stvara kompletan ugođaj nekog mjesta, gradi karaktere i osobine likova te iznosi potencijalne motive, misli i osjećaje pojedinaca.

3.2.2. Granica s fikcijom

Na historijsku imaginaciju možemo gledati kao na svojevrsan alat pomoću kojeg pisac oblikuje povijesni roman. Međutim, produkt historijske imaginacije u svrhu pisanja povijesnog romana ipak ne bi trebao većim dijelom biti fikcija. Autor Akman Beyazit u radu *Fiction or History? A Brief Theoretical Elaboration on Historical Fiction and Fictional History* analizirao je pitanje omjera fikcije i povijesnih činjenica u povijesnom romanu.⁶⁷ Referirao se na Fleishmana koji smatra da je umjetnost produkt imaginacije stoga se na povijesni roman može gledati kao na svojevrsan oblik prakticiranja imaginacije na određenom objektu - konkretnim

⁶⁵ Staley, 2021: 4.

⁶⁶ Ungurianu, 2007: 6.

⁶⁷ Akman, 2017.

povijesnim događajima. S obzirom na to da se imaginacija razvija u sklopu postojećih povijesnih događaja, Beyazit je naveo određena pravila kojih bi se autor povijesnih romana trebao pridržavati, odnosno oblikovao je normativni okvir u sklopu kojeg bi bilo poželjno stvarati.⁶⁸

Kao prvu stavku naveo je da autor povijesnu građu treba koristiti sa dozom odgovornosti. Naime, autori povijesnih romana najčešće za temu romana uzimaju događaje iz (vlastite) nacionalne povijesti. Povijest neke nacije rezultat je akumulacije događaja i ličnosti kroz vrijeme kojima se potom u sklopu kulturnog pamćenja pridaje i određena važnost. Samim time povijest neke nacije postaje i njeno kulturno dobro. Autor bi u skladu s time vlastitoj interpretaciji nacionalne povijesti trebao pristupiti s dozom poštovanja i odgovornosti za reprezentaciju iste.⁶⁹ Nadalje, povijesni elementi u romanu ne bi trebali imati samo „dekorativnu“ funkciju u vidu odabira vremena radnje i oblikovanja ugođaja odabranog perioda. Povijesni elementi u romanu trebaju biti obrađeni na smislen način. Povijesni roman (izuzevši u ovom kontekstu moderne inačice povijesnih romana) treba biti koncipiran tako da su svi likovi i elementi fabule na smislen način uklopljeni u odabran period. Inkorporiranje fabule u određen period zahtijeva kvalitetno istraživanje odabranog povijesnog perioda. Beyazit je pojasnio da se faktor inkorporiranosti može lako provjeriti postavljanjem pitanja: „Što će se promijeniti ako likove i priču smjestimo u neki drugi povijesni period?“. Ako je odgovor na to pitanje „mnogo toga“, tada je autor učinio dovoljno dobar posao uklapanja elemenata fabule u željeni povijesni period.⁷⁰ Unatoč potrebi za smislenim inkorporiranjem elemenata fabule u povijesni period, autor tekst romana ipak treba prilagoditi suvremenom čitatelju. Stoga na dijalog i ostale oblike komunikacije opisane u romanu možemo gledati kao na prijevod komunikacije određenog perioda u kontekst suvremenog jezika i načina komunikacije.⁷¹ Kao četvrtu stavku Beyazit je naveo ono što smo već spominjali, a to je 'uvjetovana' umjetnička sloboda na koju bi se autor povijesnih romana trebao osloniti u okvirima znanja dobivenog iz povijesne građe kojom se prilikom istraživanja za roman koristio.⁷²

Autor povijesnih romana trebao bi se u procesu stvaranja pridržavati svega navedenog. Međutim, Beyazit je u radu podsjećao da se prilikom analize omjera fikcije i povijesnih činjenica u povijesnom romanu ne smije zaboraviti da povijesni roman nije djelo historiografije

⁶⁸ *ibid.*: 88.

⁶⁹ Akman, 2017: 101-104.

⁷⁰ *ibid.*

⁷¹ *ibid.*

⁷² Akman, 2017: 101-104.

te da ga treba prihvatiti kao jedinstven odraz i pravo intelektualnog vlasništva autora.⁷³ Objasnio je da povijesni roman u odnosu na historiografska djela pruža drugačiji tip istine. Dok se istina u historiografiji odnosi na činjenice, u fikciji se istina odnosi na kompleks čovjekova života.⁷⁴ Sličnog je mišljenja i Göran Rossholm koji je historiografsku istinu nazvao „partikularnom činjenicom“, a istinu koju nam pruža fikcija „općenitom istinom“.⁷⁵ Za njega je općenita istina bilo koje izgledno ponašanje koje će određeni tip osobe činiti. Pritom nije mislio na stereotipe ili karikature. Smatrao je da se u fiktivnim narativima mogu izdvojiti tri tipa fenomena općenite istine: općeniti uvjeti, općenite izjave i općeniti imperativi. Za primjer općenitih uvjeta navodi skupinu izglednih osobina i karakteristika koje će činiti određen tip osobe. Kao primjer je izdvojio Don Quijotea, Raskoljnikova, Pipi Dugu Čarapu, Hamleta i Don Juana. Iako su svi navedeni likovi fiktivni, sadrže generalizirane osobine koje su prepoznatljive i kod određenih stvarnih tipova ljudi. Takvi općeniti uvjeti mogu se, osim na ljude, odnositi i na razne događaje, predmete, situacije itd.⁷⁶ Drugi tip istine su općenite izjave koje sadrže neki oblik kvantifikatora, na primjer „svi muškarci“, „većina djevojaka“, „mnogi mladi ljudi“ i slično.⁷⁷ Konačno, općeniti imperativi podrazumijevaju karakterističan skup ponašanja koji se veže uz općenite uvjete i izjave određenih skupina ljudi. Na primjer „mnogi mladi muškarci skloni su biti rastrošni“.⁷⁸ Iako takve općenite istine nisu temeljene na utvrđenim činjenicama, čitatelj ih ima tendenciju prihvatiti kao istinu jer ih može primijeniti i na neke sebi poznate situacije i tipove osoba. Čitatelj također tako postavljene općenite istine u romanu može prihvatiti čak i kada ih ne može primijeniti na već poznate situacije. U tom slučaju čitatelj stvara novu spoznaju koju prihvaća kao istinu.⁷⁹

Moglo bi se dakle zaključiti da se razlikovanje povjesničara i književnika počelo formirati početkom 19. stoljeća po pitanju razlike u stupnju oslanjanja na historijsku imaginaciju. Povjesničari koji su djelovali u kontekstu pozitivističkih postavki moderne povijesne znanosti, u svom su radu htjeli ostvariti željeni aspekt objektivnosti i mogućnost verifikacije vlastite interpretacije i oblikovanja povijesnog znanja na temelju dokaza odnosno povijesnih izvora. U skladu s takvim postavkama, povjesničari su se nastojali na historijsku imaginaciju oslanjati samo za potrebe povezivanja podataka dobivenih iz povijesnih izvora. Međutim, iako su se i književnici 19. stoljeća u Europi vodili sličnim postavkama - u kontekstu

⁷³ *ibid.*

⁷⁴ Akman, 2017: 101-104.

⁷⁵ Cullhed i Rydholm, 2014: 227.

⁷⁶ *ibid.*: 229-231.

⁷⁷ *ibid.*

⁷⁸ *ibid.*

⁷⁹ *ibid.*: 234.

književnih pravaca naturalizma i realizma - ipak su se pozivali na pravo umjetničke slobode koje im je dopuštalo stvaranje u kontekstu književnosti, a ne historiografije. Stoga su se književnici, za razliku od povjesničara, mnogo više prilikom korištenja povijesnih izvora oslanjali na historijsku imaginaciju, štoviše u toj mjeri da je oslanjanje na historijsku imaginaciju rezultiralo fiktivnim dijelovima u povijesnom romanu. Iako se iz fiktivnih dijelova povijesnog romana ne mogu dakle izdvojiti „partikularne činjenice“, mogu se izdvojiti elementi „općenite istine“ s kojima se čitatelji mogu poistovjetiti.

4. ANALIZA ROMANA ZLATAROVO ZLATO

Zlatarovo zlato prvotno je izlazilo u nastavcima u časopisu *Vienac* od kolovoza do prosinca 1871. godine. Podnaslov mu je glasio „*Roman iz prošlosti zagrebačke*“. Prva i druga glava romana izašle su u 31. broju te su nastavile izlaziti do 52. broja. Na prvoj stranici romana u *Viencu* Šenoa je dodao bilješku: „*Roman ovaj osniva se većim dielom na istini. Skoro sva lica u njem opisana živila su. Kušao sam crtati u svem sliku davnoga hrvatskoga života. Kako su malo poznate potankosti naše povjesti, trebalo bi gdje gdje opazaka. U zabavnu listu nije ih moguće smjestiti. Ugledal' jednom ova pripovjest o sebe sviet, dodat ću i povjestne bilješke.* A.Š.“⁸⁰

Zbog velikog uspjeha pripovijetke, Šenoa ju je objavio kao zasebnu cjelinu te se ona danas smatra prvim hrvatskim povijesnim romanom. Kako je i nagovijestio u *Viencu*, Šenoa se koristio pojedinim oblicima validacije koje smo naveli kao karakteristične za povijesni roman 19. stoljeća. Objavljenom romanu *Zlatarovo zlato* dodao je novi podnaslov koji glasi „*Historička pripovijest 16. vijeka*“.⁸¹ Podnaslov čitatelja upućuje na vrijeme radnje te na činjenicu da je djelo povijesne tematike. Odabir povijesne tematike i metodologiju rada obrazložio je nadalje u predgovoru romana. Predgovor je naslovio „ŠTIOCU“⁸² kojem se potom izravno obraća. Po uzoru na Waltera Scotta, Šenoa je već u drugoj rečenici predgovora osvijestio mogućnost pogrešnog interpretiranja povijesne građe – „... *nadam se da ćeš i momemu peru oprostiti gdje je pogriješilo, jer da je peru bilo toliko vještine koliko je bilo ljubavi za našu stvar, knjiga bi ova bila bez prigovora*“⁸³. U istoj rečenici spominje dakle i ljubav za domovinu što bi moglo značiti da je time aludirao i na mogućnost ponešto subjektivnog pristupa tematici. Opisao je kako je ideju za povijesnu temu romana pronašao „*premećući u arhivu grada Zagreba stare zaprašene artije u koje od sto godina nije bila ruka dirnula ...*“⁸⁴. Pronašao je dakle arhivsku građu u kojoj se spominje sukob između Gregorijanca i Zagrepčana. Naveo je i kako je „*Starina Krčelić*“⁸⁵, misleći pritom povjesničara Adama Baltazara Krčelića, znao za taj sukob „*ali nije mu znao za razlog*“⁸⁶. Taj ga je nedostatak u povijesnoj građi vjerojatno potaknuo da provede vlastito istraživanje i ponudi razlog sukoba. Nastavio je objašnjavati čitatelju: „*A ja otresi prašinu, i eto pred mojim očima crno na bijelo: zašto se podban i Zagreb razvadiše i*

⁸⁰ Šenoa, 1871: 489.

⁸¹ Šenoa, 2001: 7.

⁸² *ibid.*: 11.

⁸³ *ibid.*

⁸⁴ *ibid.*

⁸⁵ *ibid.*

⁸⁶ *ibid.*

zašto da je silni velikaš pao.“⁸⁷. Opisuje kako je prikupljao i čitao mnogo izvora, a potom izjavljuje - „I pomože bog. U duši mojoj oživješe davne slike, ja sam ih skupio, nacrtao, i evo ih pred tobom, štioče dragi.“⁸⁸

Šenoa nam je u predstavljanju vlastite metodologije rada u predgovoru iznio zapravo podosta slikovit prikaz onoga što smo prethodno teorijski obradili po pitanju razlike između povjesničara i književnika te uloge historijske imaginacije. Naime, Šenoa je u sklopu arhivske građe pronašao povijesni izvor koji mu je govori o sukobu između građana Zagreba i Stjepka Gregorijanca. U povijesnoj građi koju je pisao Krčelić, Šenoa je mogao pročitati tek nešto više o tom sukobu, uglavnom faktografske podatke o tom događaju. Međutim, Šenoa je kao književnik želio znati zašto je do sukoba došlo, želio je predočiti sebi, ali i nama čitateljima, cjelovitu priču o tom sukobu. Nastavio je tražiti izvore na temelju kojih će oblikovati vlastitu interpretaciju te je u konačnici naveo da mu je u tom procesu „pomogao bog“ i „u duši mu stvorio davne slike“. Taj bi metaforički čin mogli shvatiti kao „aha moment“ u kojem se aktivirala Šenoina kreativna imaginacija u odnosu na povijesne izvore s kojima je raspolagao što je rezultiralo i pričom o *Zlatarovom zlatu*. Predgovor je završio s napomenom da je pokušao što vjernije prikazati doba o kojem je pisao te je predložio čitatelju „... pročitaj tumač ovoj knjizi i vidjet ćeš da se je sve što evo pripovijedam, s veće strane uistinu zbilo, da su skoro sva lica mojega djelca uistinu živjela i za života tako radila ko što ti se tuđe prikazuju.“⁸⁹

4.1. Tumač *Zlatarovom zlatu*

„Da se vidi u koliko je ovaj roman crpljen iz povijesti, i da se njeka mjesta pobolje razumiju, dodajem evo ovaj tumač.“⁹⁰ riječi su kojima je Šenoa započeo stranice tumača priloženog romanu. Tumač broji ukupno 19 stranica i otprilike 180 bilješki razvrstanih redom po glavama romana. Osim što je u tumaču naveo izvore na koje se referirao, a koje je ponekad priložio u cijelosti u izvornom obliku, detaljnije je opisao lokacije koje je spominjao u romanu često navodeći što se na tom mjestu nalazi danas (u vrijeme Šenoina života). Nudio je pojašnjenja nekih običaja ili izraza koje je spominjao kroz dijalog likova, a povijesne ličnosti, objekte, mjesta ili situacije koje je u romanu samo spomenuo, u sklopu prepričavanja neke radnje, detaljnije je opisao u bilješkama. Nada Klaić je u svom radu *Historijska pozadina*

⁸⁷ Šenoa, 2001: 11.

⁸⁸ ibid.

⁸⁹ ibid.

⁹⁰ ibid.: 365.

Šenoine pripovijetke i romana navela detaljan popis povijesnih izvora i literature na koju se Šenoa referirao.⁹¹

Ukratko ćemo se ovdje osvrnuti na njezinu kritiku Šenoinih djela. Naime u spomenutom radu Nada Klaić za cilj je imala „*utvrditi kakva je stvarna historijska pozadina Zlatarovog zlata*“⁹² te „*da li je zaista Šenoina slika slavonske povijesti sedamdesetih godina XVI. st. vjerna i istinita, kako je tvrdio, ili ga je oskudno poznavanje izvorne građe odvelo na stramputice ...*“⁹³. Nakon što je navela izvore kojima se Šenoa koristio nastavila je naizgled ostrim tonom: „*čini nam se neospornim da Šenoa pristupa radu s naivnom vjerom da može i smije sa svega dvadesetak izvora iz nekoliko stoljeća gradečke povijesti pristupiti prikazu makar jednog isječka političkog života osamdesetih godina XVI. st.*!“⁹⁴

Nada Klaić pristupila je analizi Šenoinih povijesnih pripovijetki i romana, uključujući *Zlatarovo zlato*, s ciljem utvrđivanja ispravnosti - ili bolje rečeno neispravnosti interpretacije faktografskih podataka u romanu. Jedna od prvih kritika koju je navela odnosi se na uzak opus izvora i literature kojom se Šenoa koristio. Zauzevši takav pristup – istraživanja samo povijesnog aspekta povijesnog romana – razumljivo je što je kao povjesničarka (20. stoljeća) zamjerala piscu na nedovoljno opsežnom i detaljnom istraživanju dostupnog gradiva. Osim toga, primijetila je da je Šenoa u nekoliko navrata izvore prilagodio u korist vlastite željene interpretacije izostavivši određene dijelove izvora iz fabule romana. Kao primjer je navela izostavku Draškovićevo govora na saboru 1577. godine⁹⁵ na što je čitatelja u tumaču upozorio i sam Šenoa: „*Sabor od g. 1577. opisan je ovdje što vjernije na temelju saborskih spisa nalazeći se u zemalj. a rkivu. ... Kako rekoh, izvadjen je opis cieloga sabora, pojedinih lica i zaključaka – izim Draškovićevo govora – iz zapisnika u zemaljskom arkviu, koji počinje ovako: ...*“⁹⁶ te je u nastavku priložio naveden opis na latinskom jeziku.

I danas se možemo složiti da bi takvi namjerni propusti povjesničara bili neprofesionalni i neprihvatljivi. Međutim, u ovome radu metodologiju i roman Augusta Šenoe analiziramo uzimajući u obzir teorijske postavke koncepta povijesnog romana 19. stoljeća, aspekt kulturnog pamćenja u sklopu kojeg autor djeluje te razliku između povjesničara i književnika koju prije svega čini stupanj prihvatljive uporabe (historijske) imaginacije odnosno umjetničke slobode književnika.

⁹¹ Klaić, 1982: 18.

⁹² Klaić 1982: 46.

⁹³ ibid.

⁹⁴ ibid.: 19.

⁹⁵ ibid.: 46.

⁹⁶ Šenoa, 2001: 253.

4.1.1. Izvori

Šenoa je u predgovoru romana opisao vlastiti proces traganja za izvornom građom. Osim onoga što smo već citirali pisao je sljedeće: „*Kupio sam ovdje, kupio ondje, prebirao zapisnike, račune, učio knjige i stare i nove. Kopao sam da iskopam ruševine staroga Zagreba, kopao da uskrsim iz groba stare Hrvate kakvi bijahu u zboru, u domu, na bojištu.*“⁹⁷. Kritika Nade Klaić na nedostatak izvora kojima se Šenoa koristio upućena je ponajviše u kontekstu njegova prikaza političkih zbivanja u Hrvatskoj u 16. stoljeću. Međutim, iz priloženog citata vidljivo je da je Šenoa osim političkih zbivanja, čitatelju htio predočiti i svakodnevni život Hrvata u ono doba. Stoga bi bilo dobro istražiti s kakvim se tipom izvora mogao koristiti za prikazivanje kulturnog aspekta života u srednjovjekovnom Zagrebu.

Peter Burke u radu *Junaci, nitkovi i lude: Narodna kultura predindustrijske Evrope* objasnio je da je nedostatak pisanih povijesnih izvora koji se bave svakodnevnim i običajnim aspektima života navedenog doba problem s kojim se povjesničari kulture mogu susresti.⁹⁸ Jedan od glavnih razloga nedostatka takvih izvora jest deficit pismenih pripadnika određenih društvenih skupina u odabranom povijesnom vremenu. Povjesničar u tom slučaju ima nekoliko mogućnosti prilikom odabira izvora za proučavanje kulture nepismenih društvenih skupina. Jedna od mogućnosti je istraživati putem artefakata. Naime, pripadnici pojedinih kultura svoje su doživljaje, običaje i vrijednosti nerijetko izražavali kroz umjetnička djela. Osim u umjetničkim djelima, tradicija se uvelike očituje u uporabnim i ukrasnim predmetima proizvedenim od strane obrtnika.⁹⁹ Druga opcija je rekonstruiranje tradicije analizom usmene predaje. Međutim, i usmena predaja dalekih povijesnih razdoblja očuvala se u konačnici ponajviše pismenim putem što rezultira i trećom varijantom - proučavanje nepismenih kultura putem pismenih posrednika.¹⁰⁰

Burke je naveo i opisao šest najčešćih tipova posrednika. Prvu skupinu tipičnih posrednika čine takozvani „veliki pisci“ koji se za potrebe stvaralaštva okreću pričama iz usmene predaje. U tu skupinu možemo uključiti na primjer autore poput François Rabelaisa i braće Grimm.¹⁰¹ Zatim propovijedi fratra (ponajviše franjevac), brošure balade (*broadsade*) i pučke knjižice te usmenu predaju za koju predlaže regresivnu metodu istraživanja koja također

⁹⁷ Šenoa, 2001: 11.

⁹⁸ Burke, 1991: 48-55.

⁹⁹ *ibid.*

¹⁰⁰ *ibid.*

¹⁰¹ Burke, 1991: 48-55.

nije u potpunosti pouzdana.¹⁰² Kao posljednja dva tipa izvora za proučavanje narodne kulture putem posrednika naveo je sudske zapise ponajviše one koji se tiču inkvizicija ili izbijanja nemira i buna.¹⁰³

Dakle jedni od mogućih izvori za proučavanje kulture predindustrijske Europe su artefakti. Šenoa se u tumaču svega dva puta referira na konkretne predmete koje je proučio, a koji su mu poslužili za opis u romanu. Poglavlje VII. je započeo s opisom štacuna zlatara Petra Krupića: „*Nije dakako bila velikaška palača, ali ušav u nju, opazio je čovjek po svem da je u kući imućna građanina.*“¹⁰⁴ Opisao je kako su se na polici nalazili kositreteni tanjuri i zdjelice te je u romanu u sklopu teksta dodao opasku „- *zaonda očit znak imućstva* -“¹⁰⁵. Opisao je dalje da su u staklenom ormariću stajali „*trbušasti vrčići od majolike, išarani plavetnim cvijećem.*“¹⁰⁶. U tumaču je naveo bilješku vezanu uz ovaj opis u kojoj je objasnio „*Što nam je pako danas porculan, to je starim bila „majolika“, osobita vrst zemljanih vrčića, koji bi se samo kod svećanih prilika ... rabili. Ima tih majolika još i sad po seoskih plemićkih kućah. Tako sam sam vidio u takvoj kući majoliku, kojoj ima 150 godina.*“¹⁰⁷ Opisao je potom i grb koji se nalazi u istoj prostoriji: „*na tavanicma čudno se isticao grb zagrebačkoga ceha srebrnarskoga – srebrna kadionica i prsten u modrom polju.*“¹⁰⁸ U tumaču je naveo bilješku u kojoj je objasnio da su u Zagrebu jedan zajednički ceh imali srebrnari, oružari, kovači, bravari i bačvari te da „*još danas čuva taj zajednički ceh majstorsku knjigu iz početka 17. vijeka pod naslovom 'Kvadernija plemenitog varoškoga ceha srebrnarskoga, kovačkoga itd.'* Na prvoj strani izvedeni su grbovi pojedinih zanata bojama i među njima i srebrnarski, kako sam ga opisao.“¹⁰⁹ Iz ove bilješke možemo jedino pretpostaviti da je Šenoa zbilja vidio tu knjigu i na njoj izvedene grbove na temelju kojih je potom opisao onaj srebrnarski koji je smjestio u gostinjsku sobu zlatara Krupića. Iako u romanu ima mnogo više sličnih opisa kućanskih, dekorativnih i odjevnih predmeta, samo nam za opis majolike i cehovske knjige navodi izvor odnosno svojevrsnu potvrdu da su predmeti kakve ih je opisao zaista i postojali. Teško je stoga zaključiti koliko je Šenoa za vrijeme svog istraživanja (ili života općenito) proučavao i bio upoznat s takvim artefaktima iz srednjovjekovne Hrvatske koji bi mu potom potencijalno poslužili za bolje razumijevanje i predočavanje kulture svakodnevnog života u romanu.

¹⁰² Vidi više u Burke, 1991: 56-60.

¹⁰³ Burke, 1991: 48-55.

¹⁰⁴ Šenoa, 2001: 103.

¹⁰⁵ *ibid.*:104.

¹⁰⁶ *ibid.*

¹⁰⁷ *ibid.*: 380.

¹⁰⁸ *ibid.*: 104.

¹⁰⁹ *ibid.*: 380.

Elementi usmene predaje u romanu *Zlatarovo zlato* najviše su vidljivi u opisima ponekih narodnih običaja, legendi i vjerovanja odnosno praznovjerja. Šenoa je u tumaču romana napisao nekoliko bilješki u sklopu kojih nije naveo konkretan izvor podataka već je samo pojasnio da se radi o običaju. Jedan je takav primjer već u I. poglavlju pri opisu brijaja Grge Čokolina: „*Liječio je građane kamforom i pijavicama, liječio marvu hostijom, brijao je gospodu, brijao i trnjanske seljake na drvenoj žlici.*“¹¹⁰ Uz ovaj opis u tumaču dodaje dvije bilješke koje glase ovako: „*Seoski brijai običavali zataknuti seljakom drvenu žlicu u usta, da ih lakše brijati mogu. ... Vračari običavaju dati marvi za liek hostiju, nekoliko kapi svete vode, i k tomu izmoliti nekoliko 'otčenaša'.*“¹¹¹ Nadalje, u III. poglavlju Šenoa je opisao događaj koji je izvor priče koja se još dugo godina kasnije prenosila usmenom predajom, a prema romanu se odvio na Kaptolskom trgu na Đurđevo 1574. godine. Šenoa nas je u radnju uputio riječima sasvim sporednog lika: „*Nekakvog turskog popa pale na Kaptolu. Samo mi je čudo da mu za pogansku dušu zvone velikim zvonom – ako nije može bit turski kanonik!*“¹¹². Događaj je nastavio opisivati u formi dijaloga između sporednih likova i Grge Čokolina koji „*stade perorirati*“¹¹³. Takvom formom Šenoa je na neki način aludirao da su se o ovom događaju od samog početka širile glasine i pretpostavke među građanima. Čokolin je prepričavao da je Filip Filipović „*nekršteni antikrst koji je eno u onom dvoru stanovao, stavio sveto evanđelje pod noge, dao je obrijati grešnu glavu – jer pogani i glavu briju ... – i postao Turčin.*“¹¹⁴. Potom je kanonik stolne crkve zagrebačke Blaž Šiprak ispred Filipovićeve dvora krenuo čitati osudu iz koje saznajemo za što je točno Filipović osuđen¹¹⁵. Nakon pročitane osude, sudionici su potpalili lomaču, provalili u Filipovićeve dvor i „*stadoše kuću mazati crnim vapnom*“¹¹⁶. Prepričavanje događaja Šenoa je završio opisom: „*... i dvor Filipovićeve pust, omrljan crnilom, zjao je kao čudna neman – strašna opomena svim izdajicama krsta i roda svoga, a crna uspomena izdajstva i pravedne osvete spominje se još i danas riječju 'crna škola'*“.¹¹⁷ U tumaču je uz ovaj opis naveo bilješku u kojoj je objasnio da se i katoličko sjemenište koje sada stoji na tom mjestu nazivalo crnom školom.¹¹⁸ Ljiljana Marks istražila je elemente usmene predaje te prikaz narodnih običaja i praznovjerja u

¹¹⁰ Šenoa, 2001: 17.

¹¹¹ *ibid.*

¹¹² *ibid.*: 44.

¹¹³ *ibid.*: 45.

¹¹⁴ *ibid.*: 46.

¹¹⁵ *ibid.*: 49.

¹¹⁶ *ibid.*: 50.

¹¹⁷ Šenoa, 2001: 52.

¹¹⁸ *ibid.*: 371.

djelima Augusta Šenoa uključujući roman *Zlatarovo zlato* stoga se za detaljniju analizu ove tematike predlaže njezin rad *Zagreb u pričama i predajama*.¹¹⁹

Od pisanih izvora koje je Šenoa koristio ovdje ćemo izdvojiti i predstaviti samo one izvore na koje se u romanu referirao više puta i one koje je u cijelosti priložio u tumaču. Za detaljniji popis pisanih izvora koje je koristio preporučuje se proučiti spomenuti osvrt Nade Klaić.¹²⁰ Uglavnom se koristio raznim gradskim protokolima od 1636. do 1642. godine, gradskim računima od 1577. do 1578. godine, listinama, statutima i pismima određenih kraljeva, raznim sudskim zapisima uključujući parnice protiv vještica i slično. U tumaču je neke izvore djelomično, a neke u cijelosti prepisao u izvornom obliku. Jedan od takvih primjera koji je u cijelosti naveo je pismo kralja Maksa (Maksimilijana) II. koje je uputio generalu Vidu Halleku u vezi s popravkom zidova i kula grada.¹²¹ Navedeni izvor poslužio mu je za opis sporedne radnje, mogli bismo reći i anegdote, a izvor je priložio u cijelosti jer mu je bio zanimljiv.¹²² Drugi izvor koji je u cijelosti prepisao je spis iz gradskih protokola iz 1641. godine koji govori o tome „*kako su Zagrepčani postupali proti nevaljanim ženskima*“.¹²³ Izvor se odnosi na priču o stupu srama koji je stajao na trgu sv. Marka, a koji su Zagrepčani nazivali „pranger“. Šenoa je cijeli taj izvor naveo „*jer je karakterističan za čudorednost onoga doba*“.¹²⁴ U tumaču je također više puta kao izvore naveo račune suca Ivana Teletića kojeg je smjestio i u radnju romana. Prvi puta ga je u fabuli opisao u VII. poglavlju u kojem dolazi u goste Petru Krupiću: „*bio se pridružio i novi varoški sudac Ivan Teletić, starac bijel kao snijeg, pun kao mjesec, mudar kao knjiga, a težak kao olovo*“.¹²⁵ Na njegove se račune u tumaču referirao ponajviše za opis raznih zabilježenih troškova primjerice prilikom opisa pripreme svečanog dočeka novog bana Krste Ungnada¹²⁶

Važan pisani izvor na koji se Šenoa više puta referirao je Zlatna Bula Bele IV. odnosno kako ju je on u tumaču opisao: „*Zlatna slobostina tj. Bulla aurea, povelja kojom je kralj Bela IV. povisio Zagreb na slobodni kraljevski grad g. 1242. te ju obnovio sa nekim promjenama 1266. Zlatna bula od koje se oba izvornika čuvaju u zagrebačkom arhivu, sadržaje i čitav statut samouprave zagrebačke te je bila potvrđena od svih kraljeva do Marije Terezije*“.¹²⁷ Njome se ponajviše koristio u IV. poglavlju za mjestopis grada Zagreba uključujući opis povlastica

¹¹⁹ Marks, 2020.

¹²⁰ Klaić, 1982: 18.

¹²¹ Šenoa, 2001: 64.

¹²² *ibid.*: 377-378.

¹²³ *ibid.*: 381.

¹²⁴ *ibid.*

¹²⁵ *ibid.*: 104.

¹²⁶ *ibid.*: 244-254.

¹²⁷ Šenoa, 2001: 367.

koje su Zagrepčani tada uživali: „*Sam je Zagrepčanin birao sebi suca i druge glavare. Zaludu ga je ročio pred svoju stolicu župan, zaludu i ban. Komu je stajao dom na brdu Griču, l komu je ime bio upisao zagrebački notar u veliku građansku knjigu, taj nije stao van pred žezlo varoškog suca ili pred pravdu same kraljevske svjetlosti, jer je Zagrepčanin bio kraljevski čovjek*“.¹²⁸ Uz ovaj opis kao referencu osim Zlatne Bule naveo je i pismo kralja Ljudevita I. iz 1376. godine.¹²⁹

4.1.2. Literatura

Osim na arhivsku građu koju je samostalno pronašao i proučavao, Šenoa se referirao na djela hrvatskih povjesničara – prije svega Adama Baltazara Krčelića i Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Najviše se puta (cca. 12) referirao na Krčelićevo djelo *Historiarium cathedralis ecclesiae Zagrabiensis* iz 1770. godine. Iz tog djela crpio je podatke za opis okolnosti djelovanja povijesnih ličnosti koje je uveo kao nositelje povijesne fabule – Đuro Drašković, Gašo Alapić, Franjo Filipović, Ivan Alben, Krsto Ungnad, Ivan Jakopović, Stjepko Gregorijanec, Toma Erdődy i dr. U bilješkama se svega nekoliko puta referirao i na drugo Krčelićevo djelo iz iste godine *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares*. Od djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog najviše se referirao na *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, posebice na knjigu III. iz 1854. godine i njezin prilog *Događaji Medvedgrada*. Također se nekoliko puta referirao na „*Povijest Samobora*“ dok je samo jednom spomenuo *Iura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Referirao se i na djelo *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae* Franje Zdelara iz 1737. godine. Međutim, samo bismo za djela ova tri autora mogli reći da ih je čitao kao svojevrsnu literaturu za pisanje romana. Krčelićev rad koristio je za razumijevanje povijesnih okolnosti u životu i djelovanju likova koje je prikazivao u romanu, a Kukuljevićeve radove za kontekstualizaciju fabule koja se odnosi na sukob Gregorijanca sa stanovnicima Zagreba i povijest Samobora - ponajviše za vrijeme vladavine Klare Grubarove koja je također jedan od ključnih likova povijesne, ali i ljubavne fabule. Iz *Series banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae* uglavnom je vadio podatke za Krstu Ungnada i opis njegova vjenčanja s Klarom Grubarovom.

Ostale autore koje je spomenuo u tumaču navodi kao prijedlog čitatelju koji o nečemu želi pročitati više. Tako je na primjer naveo članak Ivana Krapca *Samostan remetski* u Katoličkom listu iz 1870. godine ili *Povijest Ugarske u 34 knjige od 1490. do 1605. iz 1622.*

¹²⁸ *ibid.*: 58.

¹²⁹ *ibid.*: 374.

od Nikole Istvanffyja za pojedinosti o bitci kod Hrastovice. Posljednji kojeg ćemo ovdje spomenuti je Antun Vramec i njegovo djelo iz 1578. godine *Kronika vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom po D. Antolu Pope Vramce kanoniku zagrebačkom*. Antuna Vramca, kao i sudca Teletića, Šenoa je već u II. poglavlju uveo kao lika romana. Uz njegovo je ime dodao bilješku u tumaču u kojoj je naveo spomenuto djelo i napisao: „*U ovoj vrlo riedkoj knjigi koju su djelomice Vitezović i Isusovci, preštampali, neštediti Vramec ni svoga stališa, jer vrlo priprostim riječmi pripovieda pripoviest o Ivani papisi ...*“¹³⁰ U romanu ga prvi puta kao lika susrećemo kada dolazi u posjet Stjepku Gregorijancu na Medvedgrad kojem kaže: „*Dođoh i zato da se načas otresem Zagreba ... toga legla jala i jada, brbrljavosti i pakosti gdje se kršteni ljudi grizu ko nijema živina. No neka! Pričuvao sam im u svojoj kronici poseban list koji jamačno neće djeti sebi za prozor.*“¹³¹ U tumaču je uz ove riječi dodao bilješku u kojoj je citirao što je Vramec u svojoj kronici na 39. strani pisao o Zagrepčanima iz čega je potom zaključio da „*Vramec bijaše velik neprijatelj Zagrepčana.*“¹³²

Analizom tumača koji je Šenoa priložio romanu *Zlatarovo zlato* možemo zaključiti da je koristio različite tipove izvora na temelju kojih je oblikovao vlastitu interpretaciju političkog i društvenog života srednjovjekovnih Zagrepčana koju je potom predstavio u fabuli romana. U fabulu je dakle uključio elemente usmene predaje. Iako za elemente usmene predaje u tumaču nije izričito navodio izvore, implicirao je da se radi o narodnim običajima, legendama i vjerovanjima. Uglavnom se koristio pisanim izvorima iz arhivske građe, ali naveo je i nekoliko artefakata kojima je svjedočio, a koji su mu bili od koristi prilikom opisa pojedinih predmeta u romanu putem kojih je čitatelju nastojao pružiti uvidu u materijalnu kulturu toga vremena. Njegovo istraživanje uključivalo je i razmatranje literature u sklopu koje je ponajviše konzultirao radove povjesničara Adama Baltazara Krčelića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Franje Zdelara.

4.1.3. Verifikacijski izrazi

Kako smo objasnili, tumač povijesnom romanu jedan je od mogućih oblika autorovog pokušaja validacije povijesnog romana. Navođenjem povijesnih izvora autori povijesnih romana 19. stoljeća impliciraju da je ono što u romanu prikazuju vjerodostojno jer je temeljeno na činjenicama. Takve implikacije mogu se detaljnije prikazati analizom diskursa kojim se

¹³⁰ Šenoa, 2001: 367.

¹³¹ *ibid.*: 32.

¹³² *ibid.*: 368.

autor u tumaču koristi. Iz Šenoina tumača kao primjer se mogu izdvojiti pojedini verifikacijski izrazi s kojima čitatelja nastoji uvjeriti u validnost određenih podataka iz romana. Jedan od takvih izraza u tumaču *Zlatarovog zlata* je pridjev „**historično**“ koji je Šenoa koristio ukupno 11 puta u bilješkama, a njega je pridodao pojedinim osobama i događajima. U slučajevima kada je ovaj pridjev vezao uz osobe uglavnom nije navodio konkretne povijesne izvore koji to potvrđuju za razliku od opisa „*historičkih*“ događaja uz koje je nerijetko citirao izvor podataka. Primjer jednog takvog događaja za koji je Šenoa tvrdio da je „*posve historično do najmanjih potankosti*“¹³³ odnosio se na nasilje koje je Gregorijanec vršio nad Gračanskim ženama i pojedinim osobama. Objasnio je da je te podatke pronašao u pismu kralja Rudolfa II. od 6. svibnja 1583. godine koji se nalazi u gradskom arhivu.¹³⁴ Drugi izraz koji je također koristio 11 puta u bilješkama je „**zbilja**“. Njime je najčešće nastojao dodatno potvrditi neke događaje koji se možda naizgled ne čine realnima: „*Da je Gregorijanec zbilja bludan čovjek bio, koji je otimao djevojke, vidi se iz mnogo listinah u grad. arhivu*“¹³⁵ ili „*U pritužbi se zbilja veli, da se od nužde u Zagrebu mora kupus mjesto mesa jesti.*“¹³⁶ i slično. Izraz „**vidi se**“ koristio je 7 puta, ponekad u kombinaciji s prethodno navedenim izrazom. Bilješkom za poglavlje XIX. obuhvatio je dvije stranice romana te je objasnio: „*Iz zapisnika saborskih u zemalj. arhivu vidi se ... što se u romanu pripovijeda*“. Mogli bismo zaključiti da je ovim izrazom vlastitu interpretaciju korištenih izvora predstavljao kao univerzalan način interpretacije istih – čitatelj bi trebao vidjeti iz tih izvora isto što je vidio i Šenoa. Nadalje 5 puta je koristio izraz „**što vjernije / posve vijerno**“ kojim je opisao kako je dočarao neki događaj ili razgovor između likova. Kao svojevrsnu gradaciju tog izraza možemo navesti sljedeći verifikacijski izraz koji je koristio 4 puta, a kojim je tvrdio da je određen izvor u fabulu romana prenio „**od rieči do rieči**“. Sljedeći izraz Šenoa je u tumaču upotrijebio svega 3 puta od kojih ga je 2 puta iskoristio za verificiranje radnji kojima u romanu pridaje negativne konotacije. U prvom ga je slučaju koristio prilikom opisa Gregorijanca koji je u romanu predstavljen kao negativan lik: „*Neima sumnje, da je Gregorijanec tajno pomagao seljačku bunu s osvete proti Tahiju koji je njegovoj ženi oteo Susedgrad.*“¹³⁷ U drugom ga je slučaju koristio prilikom opisa namjera Nijemaca za koje je rekao da „*nema sumnje da se smjeralo pretvoriti našu domovinu u njemačku pokrajinu.*“¹³⁸

¹³³ Šenoa, 2001: 386.

¹³⁴ *ibid.*

¹³⁵ *ibid.*: 382.

¹³⁶ *ibid.*: 387.

¹³⁷ Šenoa, 2001: 368.

¹³⁸ *ibid.*: 370.

Preostale izdvojene primjere verifikacijskih izraza koristio je samo jednom: „**poznato je u obće**“¹³⁹ i „**ima se svakako smatrati**“.¹⁴⁰

4.2. Granice s fikcijom u romanu *Zlatarovo zlato*

U ovom ćemo potpoglavlju nastojati istražiti u kojoj se mjeri Šenoa oslanjao na vlastitu historijsku imaginaciju te pokušati predočiti koji je omjer fikcije i faktičnosti u romanu *Zlatarovo zlato*. Za provedbu takve analize vodit ćemo se između ostalog navedenim smjernicama koje predlaže Akman Beyazit. Važno je međutim napomenuti da će praćenje takvih smjernica više koristiti onome tko se tek želi upustiti u proces pisanja vlastitog povijesnog romana. Naime, ako analizi povijesnih romana iz nekog prošlog doba, u ovom slučaju 19. stoljeća, pristupimo u sklopu suvremenih kriterija i postavljenih normi o pisanju povijesnih romana, teško da ćemo dobiti zadovoljavajuće rezultate. Slično je pristupila Nada Klaić u svom osvrtu pa ćemo se i ovdje, u svrhu usporedbe različitih pristupa, koristiti dijelovima njezine kritike romana. Prije početka analize i navođenja konkretnih primjera iz romana, potrebno je ukratko predstaviti glavne elemente fabule romana *Zlatarovo zlato*.

Mjesto radnje romana Šenoa je smjestio na područje današnjeg grada Zagreba. Već je u prvoj rečenici čitatelja uputio na okvirno vrijeme radnje: „*Na domaku šesnaestoga vijeka, za kraljevanja Makse Drugoga, a banovanja biskupa Đure Draškovića ...*“¹⁴¹ Nastavio je s opisom svakodnevnog života Zagrepčana i njihova „vječnog“ sukoba s kaptolskom gospodom. Upoznao je čitatelje s važnijim likovima romana: Magda paprenjarka, brijač Grga Čokolin, zlatar Petar Krupić i njegovo *zlato* - kćer Dora Krupić. U prvoj rečenici II. poglavlja prvi je puta naveo konkretan datum nekog događaja – „*podne četvrtoga dana po Svetoj trojici, a godišta gospodnjega 1574.*“¹⁴² U istom nas je poglavlju upoznao s glavnim likom Stjepkom Gregorijancem – vlasnikom Medvedgrada. Šenoa je ovdje također opisao dugotrajni sukob građana s vlasnicima Medvedgrada te je objasnio Gregorijančevu ulogu u seljačkoj odnosno „Gupčevoj“ buni navodeći sumnje građana da je stao na stranu Tahija. Sve je to predstavio u formi dijaloga između Gregorijanca i Antuna Vramca.¹⁴³ Radnja III. poglavlja odvija se ni godinu dana kasnije, a obuhvatila je događaj koji smo već spomenuli – osuda tzv. *crnog đaka* Filipa Filipovića. Na ovom su se događaju prvi puta susreli Pavle Gregorijanec i Dora čime je

¹³⁹ *ibid.*: 368.

¹⁴⁰ *ibid.*: 370.

¹⁴¹ *ibid.*: 13.

¹⁴² Šenoa, 2001.: 26.

¹⁴³ *ibid.*: 26-41.

započela njihova ljubavna priča.¹⁴⁴ Ovdje se već možemo osvrnuti na smjernicu za analizu koja se tiče pravila da povijesni elementi u fabuli ne bi trebali biti samo dekorativni. Roman *Zlatarovo zlato* u cijelosti je prožet povijesnim elementima jer je Šenoa kroz sljedeća poglavlja (kojih je ukupno 26) neprekidno kombinirao elemente ljubavne i povijesne fabule. Naime kroz glavne junake ljubavne fabule dodatno je razradio i povezo navedene sukobljene strane iz povijesne fabule – Pavao Gregorijanec kao predstavnik plemstva i Zagrepčanka Dora. U obje fabule naknadno je kao značajnije junake romana uključio povijesne ličnosti novog bana Krste Ungnada i vladarice Samobora Klare Grubarove. U konačnici vrijeme radnje romana završava se 1592. godine. Za potrebe daljnje analize romana koju nastojimo izvršiti u ovom potpoglavlju nije potrebno detaljnije od ovoga predstavljati fabulu jer će dovoljno biti za pojedine kriterije analize izdvojiti konkretnije primjere Šenoinog pristupa razradi fabule.

Prvo što je Beyazit u smjernicama naveo je pristup povijesnoj građi s odgovarajućom dozom poštovanja. Odgovoriti na pitanje s kolikom je dozom poštovanja pojedinac uistinu pristupio povijesnoj građi kojom se koristi iznimno je teško – posebice ako nismo u prilici to pitanje izravno postaviti subjektu. Ako ipak želimo pokušati dočarati nečiji pristup povijesnoj građi po pitanju poštovanja, prilikom istraživanja metodologije pisca povijesnih romana, odgovor možemo potražiti u spomenutim oblicima validacije kroz koje su nastojali opravdati vlastiti pristup. Naveli smo već primjere iz predgovora u kojem je Šenoa tvrdio da je pokušao što vjernije prikazati povijest „naše davnine“ te primjere iz tumača u kojem nas je raznim verifikacijskim izrazima pokušao dodatno uvjeriti u ispravnost interpretacije odabranih izvora. Međutim, stupanj odgovornosti u pristupu povijesnoj građi, odnosi se na oblikovanje cjelokupne interpretacije nacionalne povijesti u romanu. Objasnili smo da na oblikovanje interpretacije i narativa pojedinca velik utjecaj ima kontekst kulturnog pamćenja u sklopu kojeg je autor stvarao. Šenoa je stvarao u kontekstu kulture pamćenja ideologije nacionalizma stoga ako odlučimo vjerovati da je povijesnoj građi pristupio s poželjnim stupnjem odgovornosti za reprezentaciju nacionalne povijesti u svom radu, to možemo učiniti jedino uzevši u obzir kontekst vremena i mjesta u kojem je djelovao jer je poimanje odgovornosti spram interpretacije nacionalne povijesti zasigurno bilo drugačije u sklopu ideologije nacionalizma 19. stoljeća od pojma odgovornosti koji je recimo zastupala povjesničarka Nada Klaić u 20. stoljeću ili onog koji zastupamo danas. Nada Klaić po pitanju Šenoine odgovornosti spram povijesne građe zaključila je da je Šenoa „s *odduše najpoštenijim namjerama, u prvom redu zbog pretjerane, gotovo slijepa ljubavi prema rodnomu gradu, pošao u zao čas u njegovu*

¹⁴⁴ *ibid.*: 42-55.

bezrazložnu obranu.“.¹⁴⁵ Prihvatila je dakle da je s poštovanjem pristupio građi, no njegova ljubav prema domovini – što svakako karakterizira kontekst u kojem je stvarao – rezultirala je, prema njezinom viđenju, ipak neispravnom interpretacijom nacionalne povijesti.

Druga važna stavka koju pri pisanju povijesnog romana autor treba uvažiti je tzv. uvjetovana umjetnička sloboda. Ova stavka nadovezuje se na prvu jer podrazumijeva da je autor ipak dužan u romanu u određenoj mjeri predstaviti povijesne činjenice kakve ih preuzima iz odabranih povijesnih izvora. Nada Klaić osvrnula se i na pitanje umjetničke slobode u povijesnim romanima Augusta Šenoa te zaključila da „*nije riječ o umjetničkoj slobodi, nego o čistom falsificiranju!*“.¹⁴⁶ Sloboda koju si je Šenoa dopustio, a koju je Nada Klaić ponajviše kritizirala, uglavnom se manifestira u njegovoj karakterizaciji povijesnih ličnosti romana i određenih skupina ljudi - klerika, predstavnika vlasti, posebice „strane“ vlasti odnosno Nijemaca. Gotovo svaki lik romana koji je pripadnik neke od navedenih skupina okarakteriziran je negativno. Analizirajući roman i priložen mu tumač možemo donijeti zaključak da je birao koristiti se podacima iz izvora koji će ići u prilog takvoj karakterizaciji likova.

4.2.1. Interpretacija sukoba kod Kamenitih vrata

Ovdje ćemo za primjer izdvojiti događaj koji prikazuje sukob iz 1578. godine između Stjepka Gregorijanca i Petra Krupića koji je tada držao ključeve gradskih vrata. Upravo je ovaj događaj odabran kao primjer jer predstavlja vrhunac fabule koju je Šenoa potaknuo implementirajući i kombinirajući ključne elemente fiktivne – ljubavne – i povijesne fabule direktno u jednom poglavlju, do tog trenutka uglavnom ih odvajajući tako što je elemente svake fabule zasebno razrađivao u odvojenim poglavljima. Događaj je opisao u XVI. poglavlju¹⁴⁷ romana u kojem prvo saznajemo da je za novog bana odabran Krsto Ungnad, a za podbana Stjepko Gregorijanec - do tada već žestok neprijatelj građana.¹⁴⁸ U kanoničkom dvoru gospodina Nikole Želničkog sastali su se na večeri podban Gregorijanec, blagajnik Mihajlo Konjski, sudac Blaž Pogledić, kanonici Šiprak i Vramec i kako Šenoa piše „*začudo sjedio je za ovim stolom i varoški sudac Teletić, notar Kaptolović i literat Mate Vernić.*“¹⁴⁹ dakle naizgled mnogo neprijatelja za jednim stolom. Šenoa je nadalje opisao da je do sukoba došlo međusobnim vrijeđanjem, koje je započeo Stjepko zaprijetivši na kraju: „*A vama*

¹⁴⁵ Klaić 1982: 52.

¹⁴⁶ *ibid.*: 48.

¹⁴⁷ Šenoa, 2011: 244-260.

¹⁴⁸ *ibid.*

¹⁴⁹ *ibid.*: 254.

*Zagrepčanima kunem se živim bogom da ću se ljuto osvetiti. Il ja, il vi! I bijesan ostavi podban s ostalim plemićima kanonički dvor.*¹⁵⁰ U tumaču je Šenoa naveo bilješku u kojoj je napisao „*Prepirka među građanima i Gregorijancem u kući Želničkog jest historična*“.¹⁵¹ Dodao je prepisku izvora odnosno nagodbe između dvije zaraćene strane iz 1591. godine no iz prepiske je izostavio određene dijelove.¹⁵² Iz izvora kako ga je Šenoa u tumaču naveo ne može se znati točan razlog prepirke stoga je ovdje Šenoa uistinu bio slobodan koristiti se vlastitom imaginacijom u odabiru riječi i motiva za svađu. Iz romana bismo mogli zaključiti da je pokretač svađe bio Gregorijančev komentar na posluženo janje: „*voda mi ide na zube kad ga gledam. Tako je negdje nekim te nekim bilo kad su gledali moj Medvedgrad, al sad je toj litaniji amen.*“¹⁵³ Nakon što je zaprijetio Zagrepčanima, otišao je iz dvora sa svojim plemićima, a među građanima se pročula riječ da se sprema nered na što je Ivan Jakopović naredio da se zaključaju gradska vrata iako „*gospodin ban reče da za vrijeme sabora imaju danju i noću biti otvorena!*“¹⁵⁴ Gregorijanec je stigao pred zaključana gradska vrata koja mu je potom otključao Petar Krupić predstavivši se podbanu¹⁵⁵. Stjepko je prvotno bio iznimno ljut zbog zaključanih vrata, a njegov je bijes postao još jači nakon što mu se Petar Krupić predstavio: „*Ha! ha! Ti li, stara huljo! Ti otac one bludnice koja mi zatravi sina.*“¹⁵⁶ te je počeo udarati Krupića: „*udari šakom starca u lice da ga je oblila krv. I skoči bješnjak s konja, uhvati zlatara za sijedu kosu i kao nijemu ga zvijer vukao i tukao.*“¹⁵⁷

Za sukob između Gregorijanca i Krupića kod kamenitih vrata postoje istražni spisi koji ga potvrđuju zajedno s izjavama od navodno 138 svjedoka.¹⁵⁸ Šenoa je u tumaču naveo uvodni dio istražnog spisa i nabrojio je neke svjedoke od kojih je glavni kapetan Pernhart za kojeg je Šenoa u tumaču rekao da „*pripovijeda cijelo nasilje Gregorijančevo, kako je i u romanu opisano*“¹⁵⁹. U zadnjoj rečenici bilješke dodao je: „*Karakteristično je da su plemići i kanonici – navlastito Vramec – branili Gregorijanca.*“¹⁶⁰ Nada Klaić je u svom osvrtu napravila detaljniju analizu odabranih elemenata fabule romana *Zlatarovo zlato*, a jedan od njih je i spomenuti sukob. Klaić je dodatno pojasnila dužnost koju je Petar kao čuvar ključeva gradskih vrata imao za vrijeme održavanja sabora, a to je otvaranje i zatvaranje gradskih vrata u slučaju

¹⁵⁰ ibid.: 256.

¹⁵¹ ibid.: 384.

¹⁵² ibid.

¹⁵³ ibid.: 254.

¹⁵⁴ ibid.: 256.

¹⁵⁵ ibid.: 258.

¹⁵⁶ ibid.

¹⁵⁷ Šenoa, 2011: 258.

¹⁵⁸ ibid.: 385.

¹⁵⁹ ibid.

¹⁶⁰ ibid.

kada članovi sabora dolaze i odlaze iz grada s obzirom na to da većina njih nije stanovala niti imala omogućen smještaj u gradu za vrijeme saborovanja.¹⁶¹ Klaić se nadalje detaljnije osvrnula na pojedine iskaze svjedoka na temelju čega se mogu zaključiti dvije stvari - Petar Krupić jest otvorio Stjepku Gregorijancu vrata i Stjepko Gregorijanec jest pretukao Petra Krupića. Ono o čemu se nadalje može samo pretpostavljati su točni motivi zašto ga je pretukao. Upravo ovdje dolazi do izražaja primjer razlikovanja historijske imaginacije kod dvije osobe koje se koriste istim izvorima, ali u različite svrhe – Šenoa koji je pisao povijesni *roman* i povjesničarka Nada Klaić koja je nastojala objektivno prikazati povijesni događaj. Nada Klaić razmatrala je, između ostalog, iskaze svjedoka koji opravdavaju Gregorijančev postupak, prije svega iskaz Antuna Vramca i Mihajla Vojkovića. Vramec je u svom iskazu tvrdio da je Gregorijanec udario Krupića jer ga je ostavio da dugo čeka na zimi pred vratima.¹⁶² Isto je tvrdio i prisutan Mihajlo Vojković koji je u svom iskazu tvrdio da je Gregorijanec dva ili tri puta poslao po Krupića da otvori vrata te da ga je zbog dugog čekanja u konačnici udario.¹⁶³ Šenoa u romanu nije izostavio Gregorijančevo čekanje kao moguć razlog za napad jer je netom prije opisa sukoba opisao kako je Krupić već legao spavati te su ga, da bi otvorio vrata, morali probuditi.¹⁶⁴ Nakon što mu je otvorio vrata, Stjepko je prvo Petra pitao „*A šta zatvarate vrata, kukavice? Valjda da vas tko ne ukrade? Nijeste li čuli zapovijed banovu?*“¹⁶⁵. Tek nakon što mu se Petar predstavio, Stjepko je krenuo u napad, kako smo i citirali, zbog spoznaje da je Petar Krupić otac djevojke koja mu je „otela“ sina.¹⁶⁶ Šenoa je dakle kao značajniji razlog sukoba naveo zapravo motiv iz ljubavne fabule romana koja je u potpunosti fiktivna.

Ovaj je sukob u konačnici doveo do žalbe građana banu protiv Gregorijanca (što je rezultiralo izvorima iz 1591. godine koje Šenoa i Nada Klaić proučavaju), no prije toga, 1581. godine, Stjepko Gregorijanec odrekao se banske časti što je Šenoa opisao u XXIV. poglavlju romana,¹⁶⁷ a Nada Klaić elaborira u svom radu.¹⁶⁸ Oboje su naveli da su razlozi zašto se uistinu Gregorijanec odrekao banske časti nepoznati. Oslanjajući se na vlastitu umjetničku slobodu te u skladu sa svime što nam je do sada u romanu vlastitom interpretacijom prikazao, Šenoa je ipak implicirao: „*U saboru održanom godišta 1581. ... odreče se Stjepko Gregorijanec pismom podbanske časti. Sam nije došao, zašto, nije rekao. I Ungnad reče da ne zna zašto se je zahvalio,*

¹⁶¹ Klaić, 1982: 64.

¹⁶² *ibid.*: 65.

¹⁶³ *ibid.*

¹⁶⁴ Šenoa, 2011: 257.

¹⁶⁵ Šenoa, 2011: 258.

¹⁶⁶ *ibid.*

¹⁶⁷ *ibid.*: 347-352.

¹⁶⁸ Klaić, 1982: 68.

ali i ban i sabor znao je rad čega, no mukom mučahu, te izabraše Gašpara Druškocija za podbana.“.¹⁶⁹ U romanu se deset godina kasnije - 1591. godine odvila parnica između građana i Stjepka Gregorijanca po pitanju svađe u kući Nikole Želničkog i napada na Petra Krupića. Šenoa je u XXV. poglavlju romana opisao kako se Gregorijanec na kraju bezuvjetno predao odnosno prihvatio osudu.¹⁷⁰ Nada Klaić je elaborirala sukobe građana i Gregorijanca te je dala puno opširniju sliku događaja koji su se zbivali uoči konačne parnice stoga se svakako preporučuje za usporedbu pročitati njezin osvrt.¹⁷¹ Šenoina interpretacija tih događaja sugerira da je u konačnici Gregorijanec odustao od pakosti i zlih namjera iz nekoliko razloga: u potpunosti mu je narušen odnos sa sinom Pavlom, umrla mu je žena, izgubio je parnice s građanima, a njegov voljeni Medvedgrad stradao je zbog potresa 1590. godine zbog čega se morao preseliti u Šestine.¹⁷² Nada Klaić smatrala je da se Šenoa u prikazu Gregorijanca nije držao „*postojećih historijskih okvira*“¹⁷³ i da se vodio samo onim podacima koji idu u prilog njegovom unaprijed određenom cilju - negativno prikazati Gregorijanca.¹⁷⁴

Polazeći od pristupa Nade Klaić, može se postaviti pitanje u kojoj je mjeri prihvatljivo korištenje umjetničke slobode za karakterizaciju povijesnih ličnosti u povijesnom romanu. Je li prihvatljivo što je Šenoa unaprijed odlučio koje će likove prikazati pozitivno, a koje negativno? Možemo li uopće zaključiti da je Šenoa zaista tu odluku donio preliminarno i namjerno? Ili bismo se mogli složiti s time da je to ipak bio plod njegove historijske imaginacije aktivirane tijekom čitanja odabranih izvora koja je također uvjetovana kontekstom kulturnog pamćenja u sklopu kojeg je djelovao. Uzevši to u obzir, možemo se nadalje osvrnuti na pitanje koliko je općenite istine Šenoa prikazao u fiktivnim dijelovima romana koji se, između ostalog, odlikuju u karakterizaciji likova i primjerice ljubavnoj fabuli u kojoj je spojio povijesnu ličnost Pavla Gregorijanca s fiktivnim likom Dore Krupić¹⁷⁵. Ondje gdje se oslanjao na vlastitu historijsku imaginaciju kao rješenja nudi razloge koje nije tako teško prihvatiti kao ljudske reakcije koje su u skladu s datom karakterizacijom likova. U navedenom primjeru u kojem se postavlja pitanje stvarnog razloga Gregorijančeva napada na Krupića, Nada Klaić je moguće razloge temeljila isključivo na povijesnim činjenicama uzevši u obzir zakonske dužnosti koje je Krupić

¹⁶⁹ Šenoa, 2011: 351.

¹⁷⁰ *ibid.*: 352-359.

¹⁷¹ Klaić, 1982: 69-77.

¹⁷² Šenoa, 2011.

¹⁷³ Klaić, 1982: 77.

¹⁷⁴ *ibid.*

¹⁷⁵ Ime Dore Krupić nije u potpunosti fiktivno, Nada Klaić objašnjava da je ona zapravo bila žena Petra Krupića (Klaić, 1982: 64). Osim toga, u prikazu obitelji Krupić Šenoa ne spominje da je Petar Krupić zapravo bio turopoljski plemić, što također navodi Nada Klaić. Za više informacija o povijesti obitelji Krupić vidi Miljan, 2011.

imao za otvaranje gradskih vrata te prava koja je Gregorijanec kao podban imao za vrijeme saborovanja u gradu. Međutim, Šenoa je ovdje unosio element ljudskosti jer je razlog za napad prikazan u romanu bio osobne prirode. Nešto s čime se mnogi čitatelji mogu poistovjetiti više nego s aspektom dužnosti i obaveza određenih zakonima i normama politike srednjega vijeka. Naposljetku se to odnosi i na smjernicu u kojoj Beyazit podsjeća da povijesni roman ne treba zadovoljavati standarde historiografskog djela.

4.3. Naznake nacionalizma u prikazu povijesnih događaja

U ovom ćemo potpoglavlju pokušati izdvojiti naznake nacionalizma u narativu romana koji su produkt Šenoine interpretacije izvora i kulture pamćenja u sklopu koje je kao književnik djelovao. Objasnili smo fenomen rekonstruktivnosti koji se u kontekstu kulturnog paćenja odnosi na odabir povijesnih događaja kroz čiju se interpretaciju nastoji ponuditi odgovor na određena aktualna pitanja. Iz romana ćemo stoga pokušati izdvojiti primjere takvih događaja i osoba od kojih je Šenoa konstruirao svojevrstne figure sjećanja koje potom postaju karakteristični nositelji poruka. Indikatore nacionalizma u narativima (koje smo detaljno razradili u poglavlju 2.1.1.) koristili smo kao smjernice u pristupu analizi romana čiji su rezultati predstavljeni u ovom potpoglavlju. Potrebno je međutim napomenuti da prikaz elemenata nacionalističkih narativa u romanu *Zlatarovo zlato* (kao i ostalim Šeninim djelima) svakako ima potencijala biti obrađeno kao zasebna tema u obliku znanstvenog rada ili kao materijal predviđen za aktivnosti nastavne jedinice na satu povijesti.

Jedan od indikatora nacionalizma koji smo naveli odnosi se na distinkciju *mi – oni*. Skupine koje su prikazane kao „drugi“ ili „oni“ prikazane su uglavnom na takav način koji ne ostavlja mogućnost čitatelju da se poistovjeti s navedenim skupinama jer ih pisac predočava kao strane štoviše neprijateljske skupine ljudi. Jedna skupina koja je u romanu na sličan način prikazana su Turci. Oni su u ono doba predstavljali stvarnu opasnost i prijetnju na području Hrvatske zbog teritorijalnih napada i osvajanja. Šenoa je u nekoliko poglavlja spominjao turske napade, a najopširniji opis pružao nam je u V. poglavlju¹⁷⁶ kroz monolog Pavla Gregorijanca koji je Dori Krupičevoj i Magdi prepričavao vlastito iskustvo u borbi s Turcima. Pavao je počeo prepričavati kako su pošli „*zaštititi tvrđu Hrastovicu: za njom se otimao Ferhat, paša bosanski.*“¹⁷⁷. Pri opisu Turaka koristi se često pridjevom crni: „*Turci crnci, jedan, dva, tri puta*

¹⁷⁶ Šenoa, 2011: 69-87.

¹⁷⁷ *ibid.*: 81.

*odbiše ih naše puške iz grma ...*¹⁷⁸ Međutim, u ovom je prepričavanju distinkcija mi – oni vidljiva, osim u odnosu na Turke, prilikom opisa pripadnika vojske: *„Naši laki Hrvati, a i vlaške čete pomicale se još dobro, al Štajerci pod svojim gvozdenim kapama i teškim gluntama poklecali nejedanput.“*¹⁷⁹ U opisu bitke dao je do znanja da su *„Gvozdeni ljudi popadali od turskih pušaka, i kao bujica valjale se nevjerne čete nizbrdo na naše lijevo krilo.“*¹⁸⁰ Šenoa je u tumaču za ovaj opis dodao dvije bilješke - u jednoj je naveo da je Istvanffy opširno opisao bitku kod Hrastovice, a u drugoj je dodao svoje opažanje u kojem je objasnio: *„Štajerska i Kranjska davahu također pomoćne vojske ... Ta vojska pomoćnica više nam je odmagala nego pomagala. Saborski spisi puni su tužba proti zulumu tih pomagača.“*¹⁸¹ Analizom romana mogli bismo zaključiti da je negativan prikaz Turaka ponajviše izražen u karakterizaciji lika Grge Čokolina koji je najveći negativac u cijelom romanu, a naknadno se saznaje da je potajno Turčin. U I. poglavlju romana¹⁸² Šenoa je opisao da građanima nije poznato podrijetlo Grge Čokolina i da se govori kako se bavi nečistim poslovima ali *„zastalno se znalo da Čokolin srijedom i subotom ne posti.“*¹⁸³ Kasnije je u romanu pijani Čokolin u monologu, odnosno dijalogu sa svojom sjenom kojoj se obraća s *„Dobro večer, dragi moj alter ego!“*¹⁸⁴ priznao da je Turčin: *„Moramo iz Zagreba, jer Radak – taj prokleti Radak – bijes ga je donio! Moramo, jer smo – Turci! Al št!“*¹⁸⁵ Spomenuti je Miloš Radak u XIV. poglavlju¹⁸⁶ prepričavao Jerku da mu je davno neki Turčin oteo dijete i ubio ženu. U konačnici, pred kraj romana, otkriva se da je to bio Grga Čokolin.

Šenoa je u XII. poglavlju¹⁸⁷ opisao tešku 1577. godinu za vrijeme koje su turska osvajanja bila sve jača, a Hrvatska je sve više dolazila *„pod zapovijed njemačkih generala“*¹⁸⁸. Opisao je da je ban morao slušati njemačke generale, a Hrvatska da je morala slati vojnike i novac. Potom je postavio pitanje: *„Našto tuđi vojvode? Zašto hrvatski novac? Da budemo što je Štajerska? Bez prava, bez glasa, po zapovijedi samo?“*¹⁸⁹ U nastavku je ponudio i odgovor objašnjavajući da se upravo to i htjelo jer se hrvatski ban i biskup Đuro Drašković odrekao

¹⁷⁸ *ibid.*: 83.

¹⁷⁹ *ibid.*: 82.

¹⁸⁰ *ibid.*: 83.

¹⁸¹ *ibid.*: 379.

¹⁸² *ibid.*: 13-25.

¹⁸³ *ibid.*: 17.

¹⁸⁴ Šenoa, 2011: 122.

¹⁸⁵ *ibid.*: 123.

¹⁸⁶ *ibid.*: 225-235.

¹⁸⁷ *ibid.*: 294-202.

¹⁸⁸ *ibid.*: 195.

¹⁸⁹ *ibid.*

banske časti jer je htio sve prepustiti na volju nadvojvodi Karlu.¹⁹⁰ Uz Draškovića je banovao Gašpar Alapić kojeg je Šenoa opisao mnogo pozitivnije: „*Bio je vojnik, poštena srca, zdrava uma...*“.¹⁹¹ Nakon Draškovićeve ostavke, Šenoa je objasnio da je i Gašo u konačnici odlučio dati ostavku „*da ne bude Karlu na putu*“¹⁹² no da je ipak imao želju još malo biti ban – „*pokazat ću toj gospodi da sam jošte hrvatski ban, sablje mi hoću.*“.¹⁹³ Od ove dvije povijesne ličnosti Šenoa je stvorio svojevrzne figure sjećanja jer je u njihovoj karakterizaciji činio poprilične razlike na što se osvrnula i Nada Klaić koja je, između ostalog, napisala: „*Ta da je znao nešto o stvarnoj Draškovićevoj politici, ne bi ga mogao smatrati zatočenikom bečke politike i protivnikom Alapija. Ne sluteći uopće što je dovelo do Alapijeva odstupa od banske časti, učinio je upravo njega borcem za domovinska prava.*“.¹⁹⁴ Nada Klaić je u poglavlju „*Šenoino sazrijevanje*“¹⁹⁵ opisala što je sve moglo utjecati na Šenoine poglede prema „stranoj“ vlasti te je u poglavlju „*Uloga bana i biskupa Jurja Draškovića u javnom životu zemlje*“¹⁹⁶ dodatno obrazložila kako je Šenoa iskrivljeno predstavio političke odnose u Hrvatskoj. Osim kroz dva spomenuta značajnija lika romana, Šenoa je negativne karakteristike stranaca iznosio i kroz neke druge sporedne likove stoga svakako u romanu ima materijala za detaljnije istraživanje prikaza „drugih“ u romanu *Zlatarovo zlato*.

Ovdje ćemo još za kraj dati primjer direktnijeg iskaza ljubavi prema domovini koje je Šenoa u romanu nekoliko puta iznosio uglavnom u uvodnim ili završnim dijelovima pojedinih poglavlja. Primjerice opis na početku VIII. poglavlja¹⁹⁷: „*Lijepa si divna si, oj majko naša, oj zemljo hrvatska! ... čemu ulaziti u razlog tvojoj ljepoti? Da si krasna, kaže nam oko, da te ljubimo, kuca nam srce, jer u tebi roditi se a tebe ne ljubiti bio bi grijeh doboga!*“.¹⁹⁸ Šenoa čak i završava roman svojevrsnom posvetom domovini: „*Divna si, bujna si zelengoro rodnoga mi kraja, ti prvi vidiku moga djetinjstva. I dignem li oči prema tebi ... tu bude se u mojoj duši slike iz davne davnine, vrlji junaci, uznosite gospe, ljuti silnici, blijedni kmetovi, a stari Medvedgrad ruši se ... no dalje, dolje pod gorom, uspinje se sjajan, snažan kao mlađahan junak – naš Zagreb-grad!*“.¹⁹⁹

¹⁹⁰ ibid.: 196.

¹⁹¹ ibid.

¹⁹² ibid.

¹⁹³ ibid.

¹⁹⁴ Klaić, 1982: 49.

¹⁹⁵ ibid.: 36-45.

¹⁹⁶ ibid.: 79-94.

¹⁹⁷ Šenoa, 2011: 124-143.

¹⁹⁸ ibid.: 124.

¹⁹⁹ ibid.: 363.

5. POVIJESNI ROMAN U NASTAVI POVIJESTI NA PRIMJERU ZLATAROVOG ZLATA

5.1. Potencijal povijesnog romana kao medij u nastavi povijesti

Prije razrade konkretnog prijedloga nastavnih aktivnosti u radu s povijesnim romanom, potrebno je argumentirati zašto povijesni roman možemo smatrati potencijalno vrlo kvalitetnim nastavnim medijem za nastavu povijesti. Naime, Povijest je u osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju jedan od glavnih nastavnih predmeta, no njega se još uvijek smatra jednim od najzahtjevnijih predmeta koji kod mnogih učenika i dalje rijetko pobuđuje interes i volju za učenjem.²⁰⁰ Jedan od razloga je manjak mogućnosti za iskustvenim i afektivnim usvajanjem gradiva koji se sastoji od velike količine podataka. Učenici mnogo više cijene nastavne jedinice koje na kreativan način potiču njihovu participaciju. Kroz takve se aktivnosti nastoji eliminirati pretpostavka kod učenika da na satu povijesti moraju samo pozorno slušati i pamtiti mnoštvo informacija koje im nastavnik prenosi. Naprotiv, pruža im se mogućnost da aktivno sudjeluju u procesu razotkrivanja, oblikovanja i zaprimanja povijesnog znanja.²⁰¹ Ono što povijesni roman kao medij za postizanje takvog pristupa nastavi Povijest može ponuditi su element radoznalosti i naracije. Povijesni roman za razliku od udžbenika, koji povijesne činjenice prenosi kao gotove fakte znanja, kod učenika može stvoriti nagon za postavljanjem pitanja poput - što će se dogoditi?, kako? i zašto? koji će ih potom voditi kroz proces čitanja odnosno zaprimanja (povijesnog) narativa romana.²⁰²

Nadalje, u povijesnom znanju predstavljenom u udžbeniku često nedostaje element ljudskosti s kojima bi se učenici mogli iskustveno i afektivno povezati. Povijest se prije svega odnosi na skup prošlih događaja koji su se dogodili čovjeku, odnosno društvu. Prošli događaji u povijesti su uglavnom objašnjeni kroz odabrane „velike“ događaje i povijesne ličnosti s kojima se učenici gotovo nikako ne mogu povezati niti s njima pronaći sličnosti u vlastitom životu.²⁰³ S druge strane, povijesni romani sadrže likove s kojima se čitatelj može povezati jer često donose perspektivu „običnih“ ljudi, koji su uvijek na neke načine bili prisutni povijesnim događajima koje su predvodile izdvojene povijesne ličnosti odnosno elite. Kroz takve likove, povijesni roman u svom narativu pruža mnogo više ljudskih osjećaja, motiva i aktivnosti.²⁰⁴

²⁰⁰ Rodwell, 2013: 14.

²⁰¹ Maloney, 2022: 13-14.

²⁰² *ibid.*: 6.

²⁰³ Sliwka, 2008: 61.

²⁰⁴ Rodwell, 2013: 152-153.

Učenici također kroz likove historijske fikcije mogu učiti o različitim kulturama, ne samo kulturama različitih mjesta već i vremena. Potom ih mogu usporediti s kulturom vremena i mjesta u kojoj žive.²⁰⁵ Čitajući tekst u udžbeniku, učenici zaprimaju izdvojene i „sterilne“ fakte ljudske povijesti, no čitajući povijesni roman, učenici zapravo svjedoče događajima „kroz oči“ likova romana te neposredno, čitajući, zaprimaju osjećaje koje dati lik proživljava. Tako učenici mogu stjecati bolje razumijevanje za okolnosti i posljedice određenih društveno-političkih povijesnih događaja.²⁰⁶ Snažan se učinak također može postići povijesnim romanima čiji narativ pruža perspektivu likova koji su po godinama bliski učenicima. Kroz takve će narrative učenicima biti lakše postaviti sebe u kontekst opisanih povijesnih događaja te će moći oblikovati razumijevanje sukladno vlastitoj dobi.²⁰⁷

Za uspješno postizanje željenog učinka korištenjem povijesnog romana u nastavi povijesti, potrebno je odrediti kriterije za odabir povijesnog romana. Gregory F. Schroeder u radu „Novels in History Classes: Teaching the Historical Context“ savjetuje da se biraju povijesni romani u kojem se povijesni aspekt radnje ne odnose većim djelom samo na karakterizaciju likova već i na konkretne povijesne događaje.²⁰⁸ Odnosno, važno je odabrati roman čiju se radnju može smjestiti u točno određeno povijesno vrijeme i mjesto.²⁰⁹ Također navodi pogodnosti odabira onih romana koji mogu služiti kao primarni izvor za podučavanje povijesti. To su uglavnom romani iz književnog perioda realizma i naturalizma koji prikazuju vrijeme i mjesto u kojem je autor stvarao. Međutim, valja napomenuti da se takvim romanima ne pristupa kao izvorima za objektivno prikazivanje povijesnih događaja, već oni služe kao izvori za proučavanje interpretacija autora romana odnosno njegovih viđenja događaja koji su se odvijali u vrijeme njegova života.²¹⁰ Nadalje navodi da je poželjno odabrati izdanje knjige koja je metodički i didaktički prilagođena upotrebi na nastavi. To podrazumjeva izdanje koje nudi dodatna pojašnjenja zastarjelih i stranih riječi, pojmova, izreka i slično.²¹¹

Potrebno je razraditi kvalitetan pristup povijesnom romanu kao mediju na nastavi povijesti kojim će se prije svega potaknuti aktivnost kod učenika. Prije čitanja romana učenike je potrebno upoznati s kontekstom u sklopu kojeg se odvija radnja romana što podrazumjeva upoznavanje učenika s kulturnim, društvenim i političkim zbivanjima, ali i normama određenog

²⁰⁵ *ibid.*: 20-21.

²⁰⁶ *ibid.*: 34.

²⁰⁷ Sliwka, 2008: 62.

²⁰⁸ Schroeder, 2008.

²⁰⁹ *ibid.*: 205.

²¹⁰ *ibid.*: 207-208.

²¹¹ *ibid.*: 209.

mjesta i vremena radnje romana.²¹² Kontekstualizacijom se nastoji kod učenika potaknuti razvoj povijesne empatije. Povijesna empatija odnosi se na razumijevanje djelovanja i stavova koje su zastupali akteri iz nekog prošlog doba. Poželjno je kod učenika potaknuti vještinu povijesne empatije koja će im omogućiti da sami sebe postave na mjesto aktera iz nekog prošlog doba te potom pokušaju vrednovati njihovo djelovanje uzevši u obzir kontekst povijesnog vremena i mjesta.²¹³ Uz roman, poželjno je učenicima ponuditi određene popratne materijale koji mogu poslužiti za dodatno razumijevanje kontekstualizacije mjesta i vremena radnje, ali mogu biti i materijali koji će biti korisni za usporedbu i analizu interpretacije odnosno narativa napisanog u romanu u odnosu na narativ prikazan u nekim drugim izvorima.²¹⁴ Učenicima je važno objasniti da je povijesni roman književno djelo stoga sadrži fiktivne elemente. Međutim, analizi povijesnog romana ne bi se trebalo pristupiti jednako kao analizi drugih povijesnih izvora već im je potrebno pristupiti uzimajući u obzir razlike u njihovoj strukturi i svrsi.²¹⁵

5.2. Podučavanje o interpretacijama

Implementaciji povijesnog romana kao medija u nastavi povijesti može se pristupiti na više načina, ovisno o cilju kojeg želimo postići. Suzana Pešorda je u radu *Povijesni roman u nastavi povijesti* razradila načine na koje se povijesni roman u nastavu povijesti može implementirati s ciljem ostvarivanja obrazovnih ishoda koji se odnose na razumijevanje tehničkih koncepta nastave Povijesti.²¹⁶ Tehnički koncepti nastave povijesti obuhvaćaju koncept povijesnog vremena i prostora, uzroka i posljedica, kontinuiteta i promjene, rad s povijesnim izvorima, povijesnu perspektivu i usporedbu i sučeljavanje. Navodi primjere kako se aktivnosti s ciljem razumijevanja navedenih koncepta mogu realizirati u radom s povijesnim romanom.²¹⁷ Zadaci u radu s povijesnim romanom mogu biti oblikovani tako da od učenika traže da iz romana izdvajaju elemente koji odgovaraju pojedinim konceptima.²¹⁸ Međutim, u ovom će radu naglasak biti na aktivnostima koje za cilj imaju, uz pomoć rada na povijesnom romanu, podučiti učenike o interpretacijama.

Koncepti poput kulturnog pamćenja i historijske imaginacije te razvoj povijesne znanosti i historiografije važni su za razvoj historijske svijest te ih je poželjno na prilagođen

²¹² Hinton et al., 2014: 23.

²¹³ ibid.: 23-24.

²¹⁴ Schroeder, 2008: 211.

²¹⁵ Hinton et al., 2014: 25.

²¹⁶ Pešorda, 2021: 23.

²¹⁷ ibid.: 28.

²¹⁸ ibid.: 29-31.

način podučavati u sklopu gradiva nastave povijesti. Podučavanje navedenih koncepata se u kontekstu nastave Povijesti nastoji ostvariti u sklopu podučavanja o interpretacijama. Međutim, zbog kompleksnosti takvih koncepata potrebno ih je postepeno i kontinuirano predočavati učenicima kroz uporabu različitih medija na nastavi. Udžbenik na nastavi Povijesti predstavlja još uvijek glavni medij s kojim se učenici susreću. Udžbenike najčešće sastavlja nekoliko autora s ciljem pisanja što objektivnijeg teksta. Iako je prilagođen uzrastu učenika, tekst sadrži ponajviše faktografskih podataka. Uz glavni tekst udžbenika priloženi su mnogi povijesni izvori – slikovni i tekstualni, s popratnim pitanjima s kojima se učenika usmjerava na analizu izvora. Često se za istu temu pružaju suprotstavljeni izvori koji različito interpretiraju neki događaj ili osobu, upravo s ciljem da se učenike osvijesti o mogućnostima različite interpretacije. Međutim, nerijetko se u zadacima s takvim izvorima postavljaju zapravo vrlo jednostavna pitanja s kojima se od učenika traži uočavanje sličnosti i razlika nakon čega slijedi jednostavan zaključak – svaki se povijesni događaj može interpretirati na različite načine. To u konačnici jest ono o čemu želimo osvijestiti učenike, ali ako se postavi pitanje zašto ih je potrebno tome naučiti, bit će jasnije zašto ih je do tog zaključka ipak važno dovesti kvalitetnijim odnosno praktičnim putem.

Zašto ih je dakle važno na nastavi Povijesti podučiti o interpretacijama? Učenicima prije svega treba predočiti da je znanje koje im prenosimo, kako udžbenikom tako i drugim nastavnim medijima, skup zabilježenog i stoljećima sakupljanog, čuvanog, propitivanog i analiziranog znanja. Ukupno znanje koje o povijesti imamo, nastalo je kroz interpretaciju izvora.²¹⁹ Osim što učenike treba podučiti o postojanju više različitih interpretacija, treba ih podučiti i zašto postoje različite interpretacije istih povijesnih događaja.²²⁰ Potrebno ih je za početak upoznati s radom na izvorima te kako na temelju izvora donijeti objektivni prikaz povijesnih događaja oko kojeg će povjesničari potom moći sklopiti konsenzus da bi određen prikaz smatrali validnim. Međutim, učenike treba osvijestiti i o kontekstu vremena i prostora u kojem pojedini autori stvaraju. To znači objasniti im da nisu svi imali jednake uvjete i pristup izvorima znanja.²²¹ Treba ih stoga osvijestiti i o učinku nedostatka izvora za pojedine povijesne događaje što također utječe na interpretaciju istih. Važno ih je potom podučiti kako premostiti nedostatke izvora za pojedine elemente interpretacije koja se nastoji oblikovati.²²² Osim dostupnosti izvora, osvijestiti treba i utjecaj koji na autorovo stvaranje imaju različite ideologije

²¹⁹ Carretero, Berger i Grever, 2017: 454.

²²⁰ Koren, 2012: 187.

²²¹ *ibid.*

²²² Carretero, Berger i Grever, 2017: 454.

koje su u određeno vrijeme i na određenom mjestu bile zastupljene.²²³ Time ćemo učenike podučiti da prilikom analize određenog povijesnog teksta, osim izdvajanja važnih činjenica, znaju istražiti kako je autor došao do određenih zaključaka te što je sve moglo utjecati na autorovu interpretaciju. Nadalje da znaju u sklopu teksta razlikovati tvrdnje od mišljenja, prepoznati eventualne subjektivne iskaze autora u vidu iznošenja vlastitih stajališta ili emocija i slično.²²⁴ U konačnici to dovodi do cilja da učenike podučimo kako pravilno vrednovati različite interpretacije te da postojanje više interpretacija istih događaja nije nepoželjno, već da je u tom mnoštvu ipak važno prepoznati nepouzdanu interpretaciju od onih koje u znanosti smatramo pouzdanim.²²⁵

5.2.1. Razvoj kritičkog mišljenja

Podučavanjem o interpretacijama može se ostvariti još jedan od ciljeva nastave Povijesti, a to je razvoj sposobnosti kritičkog mišljenja kod učenika. Kritičko mišljenje odnosi se na skup sposobnosti učenika koje obuhvaćaju oblikovanje vlastite interpretacije temeljene na analizi, evaluaciji i argumentaciji izvora, razumijevanju koncepata, sposobnosti davanja primjera i elaboracije vlastitih stavova. Ono se razvija kroz komunikaciju i diskusiju s drugima, kroz iskustveno učenje, refleksiju vlastitog znanja i rješavanje problema.²²⁶ Cilj razvoja kritičkog mišljenja kod učenika je osvijestiti učenike o važnosti preispitivanja informacija koje zadobivaju kroz različite medije – u školi, na televiziji, putem društvenih mreža i slično. Kritičkim mišljenjem učenike se potiče i na preispitivanje postojećih vlastitih stavova koje će potom, primjenom svih navedenih procesa, moći ili osnažiti ili prilagoditi novo oblikovanim spoznajama što će potencijalno imati utjecaj na njihovo buduće djelovanje i donošenje važnih odluka.²²⁷ Razvoj takvih kompleksnih sposobnosti koje će pojedincu dugoročno biti od koristi zahtjevan je proces koji se teško može ostvariti primjerice samo uzastopno postavljenim pitanjima za usporedbu izvora. Za razvoj kritičkog mišljenja potrebno je stoga ostvariti uvjete koji će omogućiti kvalitetan i individualan pristup analizi izvora s ciljem pokretanja diskusije među učenicima u kojoj će iznositi vlastite interpretacije, argumentirati ih te ih međusobno uspoređivati i vrednovati.²²⁸ Međutim, vještine potrebne za razvoj sposobnosti kritičkog

²²³ Koren, 2012: 187.

²²⁴ ibid.

²²⁵ ibid.

²²⁶ Koren, 2014: 135.

²²⁷ Koren, 2014: 136.

²²⁸ ibid.

mišljenja, učenici će najbolje razviti praktičnim radom. Prije diskusije, učenicima je potrebno zadati zadatke koji će ih voditi do željenog rezultata – razvoja sposobnosti kritičkog mišljenja u kontekstu podučavanja o interpretacijama. Cilj je postaviti zadatke koji nisu oblikovani tako da iziskuju točne ili netočne odgovore već rješenja o kojima će se potom moći promišljati i diskutirati. Učenicima u zadatku također treba ostaviti više mogućnosti pri odabiru metodologije i izvora na temelju kojih će oblikovati vlastito rješenje. Učenici u svojim rješenjima u konačnici trebaju pokazati da su usvojili vještine analize, usporedbe, pretpostavljanja, donošenja zaključaka, povezivanja, vrednovanja i promišljanja.²²⁹

Treba međutim biti oprezan pri osmišljavanju nastavnih jedinica koje za cilj imaju podučiti učenike o interpretacijama i čije će aktivnosti biti oblikovane tako da aktiviraju procese za razvoj kritičkog mišljenja. Naime, pretjerano stavljanje naglaska na bezbroj mogućnosti interpretiranja povijesnih izvora te neprekidno izazivanje propitkivanja svega s čime se učenici susreću može imati negativan utjecaj.²³⁰ Ne želimo ih dovesti do mišljenja da ništa što uče nije sigurno znanje niti ih dovesti u situaciju da konstantno imaju potrebu „biti oprezni“ prilikom čitanja i slušanja bilo kakvih podataka. Takav način razmišljanja i usvajanja znanja može biti vrlo zamoran te u konačnici niti nije nužan jer o određenom povijesnom znanju ipak postoji suglasnost i možemo ga prihvatiti kao ispravno prikazan skup povijesnih činjenica.²³¹

5.3. Prijedlog nastavnih aktivnosti za rad s povijesnim romanom

U ovom je radu demonstrirano što sve analizom jednog povijesnog romana možemo uočiti po pitanju interpretiranja povijesnih izvora te kako pravilno pristupiti analizi odnosno što sve treba uzeti u obzir. Sličan se pristup analizi povijesnog romana može primijeniti i na nastavi Povijesti. U nastavku rada bit će predložen interdisciplinarni projekt između nastavnika Hrvatskog jezika i Povijesti kroz koji će se na nastavi obrađivati povijesni roman *Zlatarovo zlato*. Cilj je projektom obuhvatiti sve dimenzije znanja: činjenično, konceptualno, proceduralno i metakognitivno. Cilj će se nastojati ostvariti predloženim aktivnostima kroz koje će se aktivirati različiti stupnjevi kognitivnih procesa – pamćenje, razumijevanje, primjena, analiza i vrednovanje s posebnim naglaskom na proces stvaranja. Naime, zaključna aktivnost ovog projekta bit će usmjerena na kreiranje jer će učenici pisati vlastitu povijesnu pripovijetku.

²²⁹ Koren, 2014: 146.

²³⁰ Koren, 2012: 190.

²³¹ *ibid.*

Prije detaljnijeg predstavljanja svih aktivnosti projekta potrebno je argumentirati zašto se kao ključna aktivnost izdvaja pisanje povijesne pripovijetke. Glavni razlog je nastojanje da se ovim projektom izbjegnu navedeni mogući problemi pri provođenju aktivnosti usmjerenih prema razvoju kritičkog mišljenja kod učenika. Zadaci koji od učenika traže da se postave na mjesto povjesničara koji mora potpuno objektivno i kvalitetno preispitati koliko točno neki izvor interpretira određeni povijesni događaj, mogu kod učenika stvoriti strah od neuspjeha. Ako smo na učenicima ostavili spomenuti negativan dojam o potrebi za konstantnim preispitivanjem, takvi im se zadaci u konačnici mogu činiti i nemogućima za riješiti. Međutim, ako od učenika za rješavanje istih zadataka zatražimo da se postave na mjesto pisca povijesnog romana, ostavljamo im prostora za umjetničku slobodu. Time se osim kritičkog mišljenja kod učenika njeguje i razvoj kreativnog razmišljanja koje bismo također trebali uključivati u aktivnosti na nastavi povijesti. Upravo će ih ta umjetnička sloboda *osloboditi* od potencijalnog straha i osjećaja nesigurnosti prilikom oblikovanja vlastite interpretacije povijesnih izvora. Nadalje, ako se pisanje vlastite povijesne pripovijetke učenicima predstavi kao krajnji cilj ovog nastavnog projekta, učenici će imati svrhu zbog koje će potencijalno biti motiviraniji aktivno sudjelovati i pratiti nastavu u sklopu projekta.²³² Učenicima se na nastavi zapravo često zadaju zadaci sličnog tipa u sklopu kojih se od njih traži da napišu primjerice kako bi izgledao njihov dan da su pripadnici neke određene društvene skupine o kojoj su učili. Međutim, takvi zadaci su uglavnom kraćeg formata koji od učenika zapravo zahtjeva nabrojanje svega što su naučili o datoj društvenoj skupini. Umjetnička sloboda koja im se pridaje pri pisanju povijesne pripovijetke potiče kompleksnije zamišljanje određenih događaja te opisivanje emocija i motiva koji stoje iza djelovanja likova u datom povijesnom kontekstu.²³³

Međutim, umjetnička sloboda samo je jedan aspekt povijesnog romana, jer kako smo u radu i predstavili, autor povijesnih romana treba prilikom pisanja ispuniti i neke druge kriterije. Učenike je stoga potrebno prvo kvalitetno upoznati s konceptom povijesnog romana 19. stoljeća i podučiti ih kako raditi s povijesnim izvorima. Ovaj je projekt stoga kreiran vodeći se smjernicama sažetim u radu *Podučavanje o interpretacijama* Snježane Koren.²³⁴ Predloženo je pet nužnih koraka za kvalitetno podučavanje o interpretacijama. Prvo je potrebno osigurati određen stupanj predznanja o temi u sklopu koje će se učiti o interpretacijama. Taj stupanj podrazumijeva ponajviše usvajanje činjeničnog znanja o datoj temi.²³⁵ Nakon toga učenike je

²³² Dave i Brooke, 2002: 1-2.

²³³ *ibid.*: 2.

²³⁴ Koren, 2012.

²³⁵ *ibid.*: 192.

potrebno upoznati s konceptom interpretacija i kako ih prepoznati što pripada dimenziji konceptualnog znanja. Nakon razumijevanja koncepta interpretacije, učenici ih mogu analizirati tako što će znati ukazati na sličnosti i razlike između pojedinih interpretacija. Četvrti stupanj odnosi se na mogućnost objašnjavanja interpretacija odnosno razumijevanje konteksta u kojem su određene interpretacije oblikovane.²³⁶ Učenike treba podučiti na temelju čega mogu objasniti kontekst nastajanja izvora – primjerice tko je bio autor, što je zastupao, u kontekstu koje ideologije je stvarao, koliko je izvora imao na raspolaganju i slično. Kada učenici usvoje sve navedeno, sposobni su potom na temelju postavljenih kriterija vrednovati pojedine interpretacije.²³⁷ Posljednja tri stupnja obuhvaćaju procese iz proceduralnog znanja, a poželjno je njima dostići i dimenziju metakognitivnog znanja.

5.3.1. Interdisciplinarni pristup analizi romana *Zlatarovo zlato*

S obzirom na sadržaj, roman *Zlatarovo zlato* se u nastavi Povijesti može uklopiti u 6. razred osnovne škole i u 2. razred srednje škole u kojima se obrađuju tematske cjeline vezane za razdoblje srednjega vijeka. Međutim, s obzirom na kontekst nastajanja povijesnog romana, *Zlatarovo zlato* se na nastavi Povijesti može obraditi u sklopu nastave 7. razreda osnovne škole odnosno 3. razreda srednje škole. Nastavni projekt koji ćemo predstaviti u ovome radu, a koji obuhvaća rad na romanu *Zlatarovo zlato* u sklopu predmeta Hrvatskog jezika i Povijesti, predviđen je za 3. razred srednje škole iz sljedećih razloga: Prvo, učenici bi tada već trebali iz prethodnog razreda imati usvojeno (odnosno zapamćeno barem osnovno) znanje o političkim i društvenim zbivanjima u Hrvatskoj u vrijeme radnje romana. Drugo, u 3. se razredu srednje škole u sklopu gradiva Hrvatskog jezika obrađuje koncept povijesnog romana u kontekstu podučavanja o književnim pravcima romantizma, realizma i naturalizma. Treće, nastava Povijesti u 3. razredu srednje škole obuhvaća gradivo o nastanku i razvoju ideologije nacionalizma kao i razvoj znanosti i umjetnosti 19. stoljeća koje se svakako povezuje s navedenim gradivom iz Hrvatskog jezika.

Predviđeno je da se aktivnostima ovog projekt obuhvati 3 sata nastave Hrvatskog jezika i 3 sata nastave Povijesti. Međutim, dio će se aktivnosti koje se odnose na upoznavanje učenika s temom obraditi u sklopu ostalih predviđenih i obveznih tema koje se obrađuju na nastavi Hrvatskog jezika kao i na nastavi Povijesti. Prvo je potrebno na nastavi Hrvatskog jezika obraditi gradivo koje se tiče spomenutih književnih pravaca: romantizma, realizma i

²³⁶ Koren, 2012.

²³⁷ *ibid.*

naturalizma te upoznati učenike s konceptom povijesnog romana. Paralelno je na nastavi Povijesti potrebno obraditi teme koje će učenike podučiti o društveno-političkom kontekstu u sklopu kojeg je August Šenoa stvarao što obuhvaća ideologiju nacionalizma te zbivanja tijekom i nakon Hrvatskog narodnog preporoda. Nakon obrade navedenih nastavnih jedinica, nastavnik Hrvatskog jezika uputit će učenike da započnu s čitanjem romana *Zlatarovo zlato* koji će biti obvezan dio lektire. Nastavnik Povijesti će u istom tjednu na kraju jedne nastavne jedinice u posljednjih otprilike 5 minuta sata učenike upoznati s konceptom oblika validacije u povijesnim romanima i verifikacijskim izrazima. Nastavnik će potom učenicima dati pismene upute za čitanje romana za potrebu povijesne analize romana koja obuhvaća analizu tumača i pronalaženje nacionalnih motiva u romanu. Nastavnik će učenike podijeliti u dvije skupine: **skupina A.** će iz tumača izdvojiti primjere verifikacijskih izraza, a iz romana će tražiti naznake nacionalizma koje se odnose na iskazivanje ljubavi prema domovini. **Skupina B.** će iz tumača izdvojiti sve izvore na koje se Šenoa referirao, a iz romana će izdvojiti naznake nacionalizma u odnosu na prikaz drugih skupina ljudi. Oba nastavnika će učenike također uputiti da posebno obrate pozornost na prikaz jednog odabranog događaja koji će se potom prvo analizirati na satu Hrvatskog jezika - u sklopu sata obrade i vrednovanja znanja iz pročitane lektire. Isti će se događaj obraditi i na satu Povijesti s naglaskom na analizu interpretacije. Ovdje ćemo kao odabran događaj navesti sukoba kod Kamenitih vrata koji smo u ovom radu već obradili no to može biti i prikaz nekih drugih važnijih događaja ili likova čija se interpretacija može analizirati na sličan način.

Dakle prvi od tri predviđena sata se na nastavi Hrvatskog jezika odnosi na sat predviđen za vrednovanje usvojenosti pročitane lektire. Prvi sat provođenja aktivnosti ovog projekta u sklopu nastave Povijesti započet će s pregledom domaće zadaće. Učenici će predstaviti rezultate vlastitog istraživanja tumača romana – nabrojiti verifikacijske izraze i povijesne izvore koje navodi Šenoa te pročitati koje su naznake nacionalizma pronašli. Učenici će usporediti rezultate i po potrebi nadopuniti odgovore. Za ovu aktivnost je predviđeno odvojiti otprilike 10 minuta. Nastavnik će učenike ovoga puta podijeliti u 3 skupine. **Skupina A.** imat će zadatak istražiti na internetu tko su povjesničari čija je djela August Šenoa čitao te postoje li još neki povjesničari toga doba čija je djela Šenoa potencijalno mogao pročitati. Skupina A. će također istražiti koja sve djela danas mogu poslužiti kao izvori za pisanje povijesnog romana o Zagrebu u 16. stoljeću. **Skupina B.** će izdvojene verifikacijske izraze vrednovati tako što će ih smjestiti u 5 kategorija: 1. - izrazi u potpunosti prihvatljivi za dokazivanje tvrdnje, 2. - izrazi prihvatljivi za dokazivanje tvrdnje, 3. – neutralni izrazi, 4. – izrazi neprihvatljivi za dokazivanje tvrdnje i 5. – izrazi u potpunosti neprihvatljivi za dokazivanje tvrdnje. Učenici će raspored izraza u kategorije

morati obrazložiti. Također će za svaku kategoriju navesti barem 1 primjer verifikacijskih izraza koje oni u svakodnevnom govoru koriste. **Skupina C.** će obrazložiti naznake nacionalizma u romanu koji se odnose na prikazivanje drugih skupina ljudi. Kroz ovu će aktivnost učenici skupine C. izdvojene primjere trebati povezati s kontekstom društveno-političkih zbivanja o kojima su učili u uvodnim temama te argumentirati na temelju toga koje je stajalište u politici i društvu Šenoa mogao zastupati. Za ovaj grupni rad predviđeno je odvojiti 20 minuta sata što podrazumijeva da je posljednjih 15 minuta sata predviđeno za izlaganje rezultata svake grupe i raspravu.

Drugi sat Povijesti predviđen za aktivnosti u sklopu ovog projekta započet će razgovorom o odabranom događaju – sukobu kod kamenitih vrata. Učenici su o ovom događaju već razgovarali na satu Hrvatskog jezika. Nastavnik Povijesti tražit će učenike da obrazlože zašto je došlo do sukoba. Nakon kraćeg razgovora o razlogu sukoba, nastavnik će učenicima predstaviti pogled povjesničarke Nade Klaić na isti događaj kako je predstavljeno i u ovom radu. Nakon predočenog osvrta Nade Klaić, nastavnik će ponovno pitati učenike što misle što je mogao biti pravi povod sukoba. Nastavnik će potom pitati učenike da provjere koje je izvore u tumaču Šenoa naveo za obitelji Krupić, a koje izvore o Pavlu Gregorijancu? Je li uopće naveo izvore za spomenute elemente romana? Nakon rasprave, nastavnik će učenici izložiti izvore o povijesti obitelji Krupić i pitati učenike što je Šenoa o obitelji Krupić i njihovoj povezanosti s obitelji Gregorijanec u romanu prikazao u skladu s predočenim izvorima, a što je fiktivno. Nastavnik će potaknuti raspravu postavljanjem pitanja: U kojoj je mjeri prihvatljivo da pisac povijesnog romana u svojoj priči unosi fiktivne dijelove? Učenici će argumentirati vlastite stavove. Za ovu je aktivnost predviđeno izdvojiti otprilike 25 - 30 minuta nastavne jedinice. U posljednjih 20 - 15 minuta sata učenici će birati materijal za pisanje vlastite povijesne pripovijetke.

Nastavnik će na jedan stol učionice staviti veliku kutiju s mnoštvom isprintanih izvora o određenoj temi. Prijedlog je da tema bude ona koja je predviđena za obradu na sljedećim nastavnim jedinicama predmeta Povijesti. To može biti tema iz bilo koje domene hrvatske ili svjetske povijesti. Na taj način će završna aktivnost ovog projekta poslužiti i kao priprema odnosno uvod i motivacija za nadolazeću temu nastave Povijesti. U kutiji će bit izvori različitog tipa. Oni mogu biti primjerice kopija izvorne arhivske građe, dijelovi određenih znanstvenih članaka, izvori s različitih internetskih stranica poput Hrvatske Enciklopedije ili Wikipedije. Neki izvori mogu biti priloženi bez popratne reference, dakle samo kao izdvojen odlomak teksta. Nastavnik može priložiti vlastiti izvor tako što će samostalno napisati nešto o datoj temi i potpisati se. Nastavnik također može navesti reference za svoj tekst, ali može napisati i fiktivan

tekst bez reference ostavljajući samo vlastiti potpis. Takvim se izvorom kasnije u raspravi može postaviti pitanje vjerovanja figuri autoriteta koju u tom slučaju predstavlja nastavnik. Priloženi izvori mogu biti isprintani u više primjeraka što je potrebno naznačiti da isti učenik slučajno ne odabere dva ili više identičnih izvora (npr. neka isti izvori budu isprintani na papir u određenoj boji i sl.). Neke izvore nastavnik može priložiti u samo jedan ili dva primjera što će predstavljati rijetke ili teško dostupne izvore. Nastavnik također može priložiti izvore na stranim jezicima, slikovne izvore i predmete. Osim kutije s izvorima, nastavnik može priložiti i knjige na istu temu. Cilj je rekreirati proces prikupljanja izvora kako ga je i Šenoa opisao u predgovoru romana *Zlatarovo zlato*. Nastavnik će učenike podsjetiti da prilikom odabira izvora obrate pozornost na to postoje li naznake konteksta u sklopu kojeg je izvor nastao? Prema kojim će kriterijima ocijeniti validnost odabranih izvora. Učenici će biti slobodni odabrati izvora koliko žele pod uvjetom da se na svaki odabrani izvor moraju referirati. Na taj će se način potaknuti učenike da već na satu kvalitetno pristupe odabiru izvora umjesto da nasumice odaberu izvore koje će tek kod kuće proučiti i potom eliminirati.

Učenicima je potrebno omogućiti minimalno 3 dana za samostalan rad s izvorima odnosno pripremu za pisanje pripovijetke. Pripovijetku će pisati na blok satu Hrvatskog jezika u sklopu pisanja obvezne školske zadaćnice. S obzirom na ograničeno vrijeme pisanja i opseg teksta, u suradnji s nastavnikom Hrvatskog jezika odredit će se kriteriji za vrednovanje napisane povijesne pripovijetke. Kriteriji koje treba zadovoljiti za ocjenu iz Povijesti su sljedeći: Pripovijetka treba sadržavati predgovor – koji, u dogovoru s nastavnikom Hrvatskog jezika, može biti umjesto klasičnog uvoda i tumač – umjesto zaključka. U tumaču učenik mora navesti sve izvore na koje se referirao i pokušati opravdati vlastiti prikaz određenih povijesnih ličnosti i događaja. Nadalje, ovisno o odabranoj temi, učenicima će biti rečeno koje elemente mora sadržavati povijesna fabula – primjerice konkretne povijesne događaje i likove. Učenike također unaprijed treba upozoriti da pripaze na omjer fikcije i faktičnosti u vlastitim pripovijetkama kako bi zadovoljili formu povijesnog romana odnosno pripovijetke. Pisanjem školske zadaćnice ispunjene su predviđene 3 nastavne jedinice Hrvatskog jezika u sklopu ovog projekta.

Treći sat nastave Povijesti predviđen je za razgovor s učenicima o cjelokupnom procesu provedenom za pisanje povijesne pripovijetke. Navest ćemo nekoliko primjera pitanja s kojima na početku sata nastavnik može pokrenuti raspravu: jesu li učenici imali kakvih poteškoća u radu s izvorima? Jesu li se na neke izvore referirali puno više nego na druge? Jesu li u izvorima pronašli kontradiktorne tvrdnje? Kako su ih obradili u vlastitom tekstu? Što ih je iz izvora motiviralo da neke likove karakteriziraju kao negativne, a druge kao pozitivne povijesne

ličnosti? Jesu li koristili izvore koji su bili priloženi bez podataka o kontekstu nastanka izvora? Koji je od odabranih izvora najviše potaknuo njihovu imaginaciju? Koliko su pazili da događaje prikažu točno onako kako su prikazani u izvorima? Nakon uvodnog razgovora nastavnik može odabrati dvoje učenika koji su koristili vrlo različite izvore da pročitaju svoju pripovijest. Učenici će nakon toga usmenim putem izdvojiti uočene razlike i sličnosti u interpretaciji. Nadalje nastavnik može prozvati učenike koji su koristili vrlo slične izvore da pročitaju svoje pripovijesti (ili odabrane dijelove) te usporediti njihovu interpretaciju. Također se potrebno osvrnuti na način na koji su sastavljali tumač. Potaknuti učenike da jedni kod drugih izdvoje potencijalne verifikacijske izraze. U konačnici učenike je potrebno potaknuti da se, osim uočavanja razlika i sličnosti u interpretacijama ostalih učenika, osvrnu i na vlastiti proces interpretiranja izvora. Mogu li prepoznati koji su interesi ili stavovi iz njihovog života potencijalno utjecali na smjer oblikovanja interpretacije? Za provođenje ovakve rasprave i evaluacije interpretacija učenika predlaže se izdvojiti do 30 minuta. U posljednjih 15 minuta sata učenici će se osvrnuti na prikaz iste teme u udžbeniku Povijesti i zapisati potrebne bilješke prema planu ploče. Nastavnik učenicima može predložiti da bilješke s plana ploče slobodno nadopune s podacima iz izvora koje smatraju validnim i važnim za razumijevanje teme.

6. ZAKLJUČAK

U sklopu teorijskih postavki koje smo predstavili u ovom radu, a koje obuhvaćaju razumijevanje koncepta kulturnog pamćenja te razvoj društvenih znanosti i ideologije nacionalizma u 19. stoljeću u Europi, koncept povijesnog romana sagledali smo kao skup autorovih interpretacija izvora formiranih u jedan kompleksan narativ. Kompleksnost narativa povijesnog romana može se objasniti kroz tri stavke: Prvo, kroz narativ povijesnog romana 19. stoljeća autor nastoji zadovoljiti kriterije koje u to vrijeme za društvene znanosti nalaže teorija pozitivizma, konkretnije – kriterije povijesne znanosti. U skladu s time, povijest kao znanost podrazumijeva objektivne narative koji su dokazivi na temelju povijesnih izvora kako bi se mogli argumentirati te potom u sklopu profesije prihvatiti kao važeći. Istraživanje u sklopu povijesne znanosti nastoji dakle kao rezultat pružiti znanje koje će moći biti okarakterizirano kao univerzalno. Tako oblikovano povijesno znanje odlikuje se kvalitetom po pitanju dugoročnosti jer nije sklono naglim promjenama. S druge strane, znanje koje je rezultat narativa kulturnog pamćenja sklono je učestalim promjenama koje su rezultat društveno - političkih zbivanja u datom trenutku. To nas dovodi do druge stavke zbog koje narativ povijesnog romana prihvaćamo kao kompleksnu cjelinu: povijesni roman kao koncept nastaje u kontekstu kulturnog pamćenja odlikovanog ideologijom nacionalizma zbog čega se analizi povijesnog romana ne može pristupiti na isti način kao analizi znanstvenog rada. Konačno, treća stavka koju smo uzeli u obzir prilikom analize povijesnog romana odnosi se na aspekt umjetničke slobode koju nalaže forma književnog djela. Međutim, s obzirom na to da povijesni roman kao književno djelo dolazi s pridjevom *povijesni* – umjetnička je sloboda ipak ograničena i ona se očituje u oslanjanju književnika na aspekt historijske imaginacije prilikom interpretacije izvora i konačan omjer fikcije i faktičnosti u romanu.

Roman *Zlatarovo zlato* „na prvi pogled“ zadovoljava kriterije koncepta povijesnog romana po pitanju definicije i karakterističnim oblicima validacije. Naime, roman je napisan u drugoj polovici 19. stoljeća, a radnja romana je smještena u 16. stoljeće što zadovoljava kriterij definicije prema kojem se radnja povijesnog romana treba odvijati minimalno 50 godina prije vremena u kojem nastaje. Fabula romana obuhvaća stvarno vrijeme i mjesto radnje kao i konkretne povijesne događaje i ličnosti u koje su uklopljeni fiktivni likovi. Od karakterističnih oblika validacije u povijesnim romanima, Šenoa se koristio podnaslovom, predgovorom i tumačem. U predgovoru je dočarao posao pripreme gradiva za pisanje romana te zatražio od čitatelja razumijevanje u slučaju da je nešto krivo zapisao. Međutim, čitatelja ipak upućuje da

sve podatke slobodno provjeri u priloženom tumaču. Čitatelju je kroz roman htio dočarati tri aspekta života Zagrepčana u 16. stoljeću: politički, obiteljski i vojni. Za ostvarenje tog cilja mogao je posegnuti za nekoliko tipova izvora koje Peter Burke navodi kao karakteristične izvore za proučavanje narodne kulture toga doba: artefakti, usmena predaja i pisani izvori.

Šenoa se u tumaču samo dva puta referirao na artefakte za koje bismo mogli zaključiti da ih je proučio – majoliko posuđe i cehovska knjiga. U tumaču također svega nekoliko puta objašnjava da su određeni opisi dio običaja čime se može pretpostaviti da se radi o zaprimanju znanja putem usmene predaje jer ne navodi konkretne izvore. Ponajviše se dakle referirao na pisane izvore – konkretnije arhivsku građu koju nekoliko puta prilaže i u izvornom obliku. Podatke iz arhivske građe upotpunio je podacima iz pročitane literature kojom je obuhvatio djela uglavnom ova tri povjesničara: Adam Baltazar Krčelić, Ivan Kukuljević Sakcinski i Franjo Zdelar. Iz tumača su također izdvojeni pojedini verifikacijski izrazi kojima je htio dodatno uvjeriti čitatelja u ispravnost određenih navoda. Izrazi koje je najčešće koristio su *historično*, *zbilja* i *vidi se*. Ostale je koristio u kombinaciji s navedenim izvorima za koje je tvrdio da su *što vjernije* ili čak *od riječi do riječi* preneseni u roman.

Analizi fabule romana pristupili smo vodeći se smjernicama koje navodi Akman Beyazit s ciljem utvrđivanja omjera fikcije i faktičnosti u romanu *Zlatarovo zlato*. Pokazali smo da roman zadovoljava smjernice koje nalažu da povijesni elementi fabule ne budu samo dekorativnog tipa. Međutim, objasnili smo zašto je analizom povijesnog romana s polazišta kakvog smo zastupali u ovom radu, a koji podrazumijeva razumijevanje za kontekst njegova nastajanja, teško odrediti u kojoj je mjeri August Šenoa s poštovanjem pristupio analizi i interpretaciji izvora. Pitanje uvažavanja uvjetovane umjetničke slobode istražili smo na primjeru interpretacije događaja koji opisuje sukob Stjepka Gregorijanca i Petra Krupića kod Kamenitih vrata. Usporedili smo Šenoinu interpretaciju tog događaja s interpretacijom povjesničarke Nade Klaić. U konačnici se može donijeti zaključak da se August Šenoa na umjetničku slobodu pozivao ponajviše prilikom karakterizacije likova romana koju vrši na poprilično jednostavan način tako što likove dijeli na one pozitivne i na one negativne. Međutim, kroz fiktivne dijelove fabule Šenoa ipak ostvaruje aspekt općenite istine koju čitatelj može prihvatiti, a čime nije u potpunosti „falsificirao“ prikaz povijesne faktografije. Nada Klaić se s ovakvim zaključkom ipak ne bi složila. Nadalje, od navedenih karakterističnih naznaka nacionalizma u narativima, u romanu *Zlatarovo zlato* ponajviše se ističe distinkcija *mi – oni* i direktni iskazi ljubavi prema domovini.

Konačno u radu je iznesen prijedlog nastavnih aktivnosti putem kojih se učenike na prilagođen način može podučiti teorija predstavljena u ovome radu, a kojom su obuhvaćeni

koncepti poput kulturnog pamćenja, historijske imaginacije i razvoj povijesne znanosti. Navedeni koncepti značajno mogu utjecati na razvoj historijske svijesti stoga ih je poželjno uvrstiti u nastavu Povijesti. Prijedlog kako navedene koncepte uvrstiti u nastavu Povijesti iznesen je u vidu osmišljenog interdisciplinarnog projekta koji nastoji povijesni roman uvrstiti kao medij za podučavanje o interpretacijama u sklopu nastave Hrvatskog jezika i nastave Povijesti s aktivnostima koje su usmjerene na razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja kod učenika. Predstavljeni projekt učenike neće podučiti samo o postojanju različitih interpretacija istih događaja već će ih kroz uvodne aktivnosti potaknuti da propitkuju zašto postoji više interpretacija odnosno što uvjetuje njihovo oblikovanje. Najvažniji dio ovog projekta je zapravo završna aktivnost koja će učenike postaviti u poziciju pisca povijesnog romana što će od njih zahtijevati aktivan rad s povijesnim izvorima koje će sami odabrati. U konačnici učenici će oblikovati vlastitu interpretaciju određene teme iz povijesti koju će potom moći usporediti s drugima i samovrednovati. Iako je opisan projekt predviđen za 3. razred srednje škole preporučuje ga se na sličan način ponovno provesti i u 4. razredu srednje škole u sklopu obrade neke nove teme i novog književnog djela, primjerice djela Miroslava Krležje. Ponovnim provođenjem takvog projekta godinu dana kasnije može se dodatno utvrditi koliko je projekt bio uspješan te pratiti učenikovo napredovanje u snalaženju s postavljenim zadatkom i napredovanje u razumijevanju predstavljenih koncepata.

7. SAŽETAK

U ovom je radu analiziran povijesni roman Augusta Šenoa – *Zlatarovo zlato*. U radu je istraženo kako je Šenoa interpretirao povijesne izvore koje je koristio te kako je u konačnici prikazao političke, društvene i kulturne aspekte srednjovjekovnog života u Zagrebu. *Zlatarovo zlato* smatra se prvim hrvatskim povijesnim romanom. Šenoa ga je pisao po uzoru na Waltera Scotta. Analizi se pristupa u skladu s postavkama nekoliko modernih teorija s ciljem pružanja primjera cjelovitog pristupa analizi povijesnog romana 19. stoljeća. Polazište rada je teorija kulturnog pamćenja koja ističe utjecaj kulture i društva na oblikovanje interpretacija i narativa ovisno o kontekstu u kojem je autor djelovao. August Šenoa djelovao je u kontekstu kulture pamćenja 19. stoljeća u Hrvatskoj koje je obilježeno ideologijom nacionalizma, razvojem moderne povijesne znanosti i književnim pravcima naturalizma i realizma. Stoga se u radu također analizira koncept historijske imaginacije i omjer fikcije i činjenica u povijesnom romanu 19. stoljeća. U radu je također iznesen prijedlog interdisciplinarnog nastavnog projekta na satu Povijesti i Hrvatskog jezika u sklopu kojeg se povijesni roman nastoji implementirati u nastavu povijesti kao nastavni medij za podučavanje o interpretacijama.

Ključne riječi: *August Šenoa, srednji vijek, povijesni roman, kulturno pamćenje, historijska imaginacija, nastava povijesti*

8. SUMMARY

This paper examines the historical novel "Zlatarovo zlato" by Augusta Šenoa. The study investigates how Šenoa interpreted the historical sources he used and ultimately portrayed the political, social, and cultural aspects of medieval life in Zagreb. "Zlatarovo zlato" is considered the first Croatian historical novel, with Šenoa following in the footsteps of Walter Scott. This analysis incorporates several modern theories, aiming to provide an example of a comprehensive approach to analyzing 19th-century historical novels. The theoretical framework is grounded in the theory of cultural memory, emphasizing the influence of culture and society on the formation of interpretations and narratives, including the context in which the author operated. August Šenoa operated within the context of 19th-century cultural memory in Croatia, characterized by nationalist ideology, the development of modern historical science, and literary movements such as naturalism and realism. Therefore, the paper also analyzes the concept of historical imagination and the ratio of fiction to facts in 19th-century historical novels. Finally, the paper proposes an interdisciplinary educational project in History and Croatian Language classes, in which the historical novel is integrated into history teaching as an educational medium for teaching about interpretations.

Keywords: *August Šenoa, Middle Ages, historical novel, cultural memory, historical imagination, history teaching*

9. BIBLIOGRAFIJA

9.1. Izvori

Šenoa, August. 1871. Zlatarovo zlato: Roman iz prošlosti zagrebačke. U *Vienac: Zabavi i pouci*. Br. 31. God. III. 489. – 495.

Šenoa, August. 2001. *Zlatarovo zlato*. Miroslava Vučić (ur.), pogovor Julijana Matanović, metodička obrada Miroslava Vučić i Žarko Gazzari. Zagreb: Školska knjiga.

9.2. Literatura

Akman, Beyazit. 2017. Fiction or History? A Brief Theoretical Elaboration on Historical Fiction and Fictional History. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 7/14: 25-107.

Ančić, Mladen. 2008. Kako danas čitati studije Franje Račkoga. U *Franjo Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. VII. – XXXVIII. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.

Assmann, Aleida. 2008. Canon and Archive. U Erll i Nünning 2008: 97-107.

Assmann, Jan. 2008. Communicative and Cultural Memory. U Erll i Nünning 2008: 109-118.

Assmann, Jan. 2002. *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vrijeme.

Barton, Keith C. 2017. Shared Principles in History and Social Science Education. U Carretero, Berger i Grever 2017: 449-467.

Berger, Stefan. 2017. History Writing and Constructions of National Space: The Long Dominance of the National in Modern European Historiographies. U Carretero, Berger i Grever 2017: 39-58.

Brown, David. 1979. *Walter Scott and the Historical Imagination*. London: Routledge.

Burke, Peter. 1991. *Junaci, nitkovi i lude: Narodna kultura predindustrijske Evrope*. Zagreb: Školska knjiga.

Carretero, Mario. 2017. Teaching History Master Narratives: Fostering Imagi-Nations. U Carretero, Berger i Grever 2017: 511-528.

Carretero, Mario, Stefan Berger i Maria Grever (ur.). 2017. *Palgrave Handbook of Research in Historical Culture and Education*. London: Palgrave Macmillan.

Clark, A. Elizabeth. 2004. *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*. Cambridge: Harvard University Press.

Cullhed, Anders, Lena **Rydholm**. 2014. *True Lies Worldwide: Fictionality in Global Contexts*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Dave**, Martin, Beth **Brooke**. 2002. *Getting personal: Making effective use of historical fiction in the history classroom*. The Historical Association.
- Dobsen**, Miriam, Benjamin **Ziemann**. 2009. *Reading Primary Sources: The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*. New York: Routledge.
- Erll**, Astrid, Ansgar **Nünning** (ur.). 2008. *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Groot**, Jerome de. 2010. *The Historical Novel*. London: Routledge.
- Harold**, Orel. 1995. *The Historical Novel from Scott to Sabatini: Changing Attitudes toward a Literary Genre, 1814-1920*. New York: St. Martin's Press.
- Hamnett**, Brian. 2011. *The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe: Representations of Reality in History and Fiction*. New York: Oxford University Press.
- Hinton**, KaaVonia et al. 2014. Historical Fiction in English and Social Studies Classrooms. *English Journal* 103.3 (2014.), 22-27.
- Kattago**, Siobhan. 2015. Introduction: Memory Studies and its Companions. U *The Ashgate Research Companion to Memory Studies*, ur. Siobhan Kattago, 1-19. Farnham-Burlington: Ashgate Publishing.
- Klaić**, Nada. 1982. Historijska pozadina Šenoine pripovijetke i romana. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* 13 (17-18), 7-105.
- Koren**, Snježana. 2012. Poučavanje o interpretacijama. *Povijest u nastavi* X (20 (2)), 185-215.
- Koren**, Snježana. 2014. *Čemu nas uči povijest?: Nastava povijesti, ideje o učenju/poučavanju i ishodi učenja*. Zagreb: Profil International.
- Miljan**, Suzana. 2011. Plemićka obitelj Krupić iz Velike Mlake u 15. i 16. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 29 (2011.), 83-125.
- Lowenthal**, David. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marks**, Ljiljana. 2020. *Zagreb u pričama i predajama*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pešorda**, Suzana. 2021. Povijesni roman u nastavi povijesti. *Povijest u nastavi*, 32 (1), 23-33.
- Rodwell**, Grant. 2013. *Whose History? Engaging History Students through Historical Fiction*. Adelaide: University of Adelaide Press.
- Rosa**, Alberto, Ignacio Brescó. 2017. What to Teach in History Education When the Social Pact Shakes?. U Carretero, Berger i Grever 2017: 413-425

Schroeder, Gregory F. 2008. Novels in History Classes: Teaching the Historical Context. U *Teaching the Novel across the Curriculum: A Handbook for Educators*, ur. Colin C. Irvine, 204-218. Westport, Connecticut-London.

Sliwka, Carol 2008. Connecting to History Through Historical Fiction. *Language Arts Journal of Michigan* 23.2 (2008.), 61-66.

Staley, J. David. 2021. *Historical Imagination*. New York: Routledge.

Ungurianu, Dan. 2007. *Plotting History: The Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Wertsch, James V. 2009. Collective Memory. U *Memory in Mind and Culture*, ur. Pascal Boyer, James Wertsch, 117-137. Cambridge: Cambridge University Press.

9.3. Internetski resursi

Hrvatska enciklopedija, s.v. nacionalizam. Mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Preuzeto 4. 1. 2024. s [<https://www.enciklopedija.hr/clanak/42695>].

Hrvatska enciklopedija, s.v. pamćenje. Mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Preuzeto 1. 3. 2024. s [<https://enciklopedija.hr/clanak/pamcenje>].

Hrvatska enciklopedija, s.v. Ranke, Leopold von. Mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Preuzeto 7. 3. 2024. s [<https://enciklopedija.hr/clanak/ranke-leopold-von>].

Maloney, Kayleigh. 2022. *Relevant History: Using Historical Fiction to Make History Engaging*. MA Thesis, Hamline University, Saint Paul, Minnesota. Preuzeto 5. 2. 2024. s [https://digitalcommons.hamline.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1781&context=hse_cp].